

BABEL.

December 2020
Jaargang 29
Nummer 03

Filosoof
**Sanneke de
Haan** benadert
psychiatrie vanuit
de interactie
tussen mens
en omgeving

**Biodiversiteit en het gekloonde
przewalskipaard Kurt**

**Van zwerfkapje tot jojo-lockdown: het corona-
virus zorgt voor een nieuw vocabulaire**

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

FACULTEIT DER GEESTESWETENSCHAPPEN

IN DE GEEST VAN

Joep Leerssen over
Europese beeld-
vorming

04

EEN BRIEF

aan de toekomstige
wetenschappers
Maak van mensen
geen cijfers

23

ESSAY

Is de energiebron thorium
het antwoord op het
klimaatprobleem?

24

Beeld /// Amanda Vlieger

Lieve Babel-lezer,

De laatste maand van 2020. We kunnen gerust stellen dat dit jaar ons leven op z'n kop heeft gezet. Door de pandemie is het studentenleven grotendeels virtueel geworden. Om de afstand te bewaren komen we zelden of nooit meer in de universiteitsgebouwen, in een kroeg of op de dansvloer. Dat het niet makkelijk is merken we aan het grote aantal besmettingen onder studenten en aan de feestjes die nog regelmatig opgebroken worden. En als het je wel lukt om op je kamer te blijven kunnen de muren regelmatig op je afkomen. We zeggen het nog eens: je bent niet alleen.

Weet dat het normaal is om menselijk contact te zoeken en wees daarom mild voor jezelf. Dit betekent niet dat je elk weekend de regels hoeft te overtreden en met een groep laveloos op elkaar hoeft te gaan zitten. Maar vraag je af: wat heb ik nodig en hoe kan ik dit met zo min mogelijk risico verzorgen? Zoek contact. Spreek af met een vriend of vriendin en ga wandelen of gezellig samen eten. Laat af en toe de menselijkheid het winnen van de gehoorzaamheid. Alleen zo blijf je fysiek én mentaal gezond.

Wanneer je in een betere stemming bent, kun je wellicht het beste uit de situatie halen door eens te reflecteren op wat deze leefsituatie betekent voor een geesteswetenschappenstudent. Welke dingen merk je op die je anders niet zou signaleren? Hoe heeft deze situatie invloed op de onderwerpen die je tijdens je studie tegenkomt en waar je, je graag in verdiept? Onze redacteur Robin valt het op dat mensen steeds meer gerepresenteerd worden door cijfers en vraagt zich af wat dit betekent voor het mens-zijn. Max stort zich op het meer dagelijkse fenomeen 'fietsen in Amsterdam'. Sofia reflecteert op de ervaring zelf en interviewde Sanneke de Haan over hoe een ander perspectief op onze ervaring van toepassing kan zijn voor de psychiatrie.

Naast al deze reflectie barst de *Babel* van de actuele onderwerpen. Zo betoogt Jens dat kernenergie de energiebron van de toekomst is en breken wij ons het hoofd over coronawoorden en therapeutisch klonen. Mocht je liever iets anders willen dan actualiteit, kijk dan één van de hartverwarmende kerstfilms die onze redacteurs aanraden in 'Uitgelicht'.

Lees ten slotte het prachtige gesprek dat Bart hield met zijn beste vriendin Margit, bij wie in 2020 kanker werd geconstateerd. Haar optimisme is een baken van licht in deze donkere tijd. Dit nummer dragen wij daarom op aan haar. Opdat ze weer gezond wordt en mag blijven.

Liefs,
Freek en Lisa

UITGELICHT

De favoriete kerstfilms
van de redactie op
een rij

10

02 HOOFDREDACTIONEEL

• door Freek Haye & Lisa
Kampen /// **04 IN DE GEEST**

VAN • door Meke Goedhart

/// **06 HET INTERVIEW**

Sanneke de Haan • Sofia de
Valk /// **10 COLUMN** • door

Teske Wortman /// **10 UITGE-
LICHT** Kerstfilms • door Re-

dactie /// **12 ACHTERGROND**
przewalskipaard • door Lisa

Kampen /// **15 MOKUM** • door
Max Rensink /// **16 GEDICHT**

• door Sofia de Valk ///

17 OPINIE Social Media •

door Jens Rummens ///

19 COLUMN • door Max

Rensink /// **20 IN GESPREK**
met Margit • door Bart Faber

/// **23 TOEKOMSTIGE WE-
TENSCHAPPER** • door Robin

Phoelich /// **24 ESSAY** thori-
um • door Jens Rummens ///

27 TALIGE WENDING • door
Freek Haye /// **ACHTERKANT**

GEDICHT • door Annegreet
Bos

(ver)beeldvorming van Europa

Voor de rubriek 'In de geest van' onderzoeken onze redacteurs elke maand het gedachtegoed en leven van een opvallende geeswetenschapper. Deze maand verschaft Meke Goedhart een schets van de literatuur- en cultuurhistoricus Joep Leerssen en zijn gedachten over Europese beeldvorming.

Tekst /// **Meke Goedhart** Beeld /// **Bob Foulidis**

Een continent van spiegels

'Hardwerkende Hollanders' en 'zoonabbiddende Italianen'. De neiging om specifieke karaktertrekken aan nationale groepen toe te schrijven is zowel oud als wijdverspreid. Ook nu, in het tijdperk van identiteitspolitiek en populisme, spelen nationale ideologieën en culturele grenzen een prominente rol. Literatuur- en cultuurhistoricus Joep Leerssen is een belangrijke denker binnen het cultuurnationalisme. Zijn werk wordt als essentieel beschouwd voor de bestudering van de ontwikkeling van nationalisme en stereotyperingen binnen Europa. Momenteel is hij zowel hoogleraar Europese Studies aan de Universiteit van Amsterdam als deeltijd professor aan de Universiteit Maastricht en bekleedt hij de Stoel van Moderne Europese Literatuur. In 2018 werd de Spinozaprijs aan Leerssen toegekend vanwege zijn 'nieuwe kijk op de geschiedenis van cultureel nationalisme'. Sinds dit jaar kan hij bovendien ook de Madame de Staël prijs achter zijn naam schrijven, die wordt uitgereikt aan wetenschappers wiens werk een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan de cultuur en integratie van Europa.

Leerssen's achtergrond in de vergelijkende literatuurwetenschap is duidelijk terug te zien in zijn werk dat zich met name focust op de opkomst en ontwikkeling van nationale stereotypes in de literatuur. In zijn boek *Spiegelpaleis Europa: Europese cultuur als mythe en beeldvorming* (2011) analyseert hij de diverse beeldvormingen die Europa door de eeuwen, decennia en jaren heen hebben gevormd. Volgens Leerssen is er geen sprake van een zwart-witte Europese beeldvorming, maar zijn beeldvormingen constant onderhevig aan verandering en afhankelijk van het element waar tegen zij *gespiegeld* worden. Het boek is dan ook een poging om zwart-wit en wij-zij clichés te doorbreken en de complexiteit van het Europese continent, en misschien zelfs de complexiteit van culturele beeldvorming in het algemeen, te laten zien. In de hedendaagse tijd, waar nationale retoriek de hoofdrol lijkt te spelen in het publieke Europese debat, is een dergelijk inzicht, zoals *Spiegelpaleis Europa* biedt, hard nodig om het hoofd te bieden aan uitdagingen zoals de vluchtelingencrisis en de Covid-19 pandemie waarmee de moderne Europese samenleving wordt geconfronteerd.

In *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters* (2007) stelt Leerssen dat de tegenstelling tussen 'het zelf' en 'de ander' vaak centraal staat in de constructie van beeldvorming en stereotypes. Dit houdt in dat een bepaald nationaal karakter wordt geformuleerd – of gespiegeld – tegen de achtergrond van een ander nationaal karakter. Zo zal een karakterschets van Nederlanders in een Spaans boek bijvoorbeeld anders zijn dan in een Russisch boek. Leerssen benadrukt ook de fictieve ondertoon van stereotypes en beeldvormingen. Karakterschetsen gaan niet om feitelijke uitspraken, zoals 'Nederland is een democratie', maar om verbeeldende *discourse*, zoals 'Nederlanders zijn vrijzinnige liberale individuen'. Een karakterschets, stereotype of beeldvorming geeft dus niet de 'waarheid' weer, maar bedraagt slechts een impressie die onderhevig is aan verandering.

Feestvierende zuiderling

Een duidelijk voorbeeld van Europese beeldvorming is de eeuwenoude Noord-Zuid tegenstelling die gekenmerkt wordt door een koel en moreel Noorden en een warm en emotioneel Zuiden. Deze tegenstelling was al terug te zien in de Oudheid tussen de geordende,

Elke wereld, elk continent, elk land en elke stad heeft zijn eigen noorden en zuiden

maar aristocratische Romeinen, en de slordige, maar democratische barbaren, maar ook in een later tijdperk tijdens de Reformatie tussen het katholicisme en het protestantisme. Opmerkelijk is dat deze tegenstelling tijdens de Covid-19 pandemie wederom opspeelt, waarbij de tegenstelling tussen de gierige Nederlander en de luie Italiaan de boventoon voert. In een interview met *De Groene Amsterdammer* zegt Leerssen dat het niet zozeer de weigering van minister van Financiën Wopke Hoekstra was voor een Europees steunpakket dat voor woede zorgde in de zuidelijke buurlanden, maar de manier waarop hij deze beslissing overbracht: 'Hoekstra had het zelfs over 'wij Hollanders' en 'jullie Italianen''. Het is precies dit soort wij-zij clichés die Leerssen wil doorbreken.

De vraag is alleen of dit mogelijk is. Als de eeuwenoude Noord-Zuid tegenstelling de continuïteit en standvastigheid van ingeslepen stereotypes en beeldvormingen niet laat zien, doet een andere geografische tegenstelling dit wel: de Oost-West verdeling. In tegenstelling tot het Noord-Zuid contrast, dat een sterke klimatologische basis heeft, kent de Oost-West tegenstelling een politieke ondertoon die verschil maakt tussen een despotisch Oosten en een democratisch Westen. Deze tegenstelling wortelt in het tijdperk van de Grieken waarin de Hellenen hun democratie verdedigden tegen Aziatische 'barbaren'. Deze karakterisering van de Aziatische vijand als barbaars kenmerkt de Oost-West tegenstelling op het Euraziatische continent

tot aan de Koude Oorlog, wanneer de tegenstelling verschuift naar West en Oost als respectievelijk democratisch en communistisch. Opmerkelijk is echter dat, evenals de Covid-19 pandemie de Noord-Zuid tegenstelling aanwakkert, de vluchtelingencrisis de Oost-West tegenstelling nieuw leven in kan blazen, aldus Bulgaars politicoloog Ivan Krastev. Dit komt met name door het feit dat veel Oost-Europese landen hun grenzen sluiten voor vluchtelingen in tegenstelling tot veel West-Europese landen.

Hoewel beeldvormingen en stereotypes dus behoorlijk hardnekkig en verweven zijn met onze perceptie van de wereld, benadrukt Leerssen dat ze niet 'waar' zijn. Dit inzicht is van groot belang om verhitte discussies over nationale retoriek, zoals tijdens de Covid-19 pandemie, te voorkomen en om te vermijden dat beeldvorming, zoals de Oost-West tegenstelling in de vluchtelingencrisis, de Europese besluitvorming belemmert. Leerssen demonstreert de ingebeelde ondertoon en wisselvalligheid van beeldvorming in zijn interview met *De Groene* door het feit dat hij, gezien zijn achtergrond als Limburger, gezien wordt als een feestvierende zuiderling tijdens Carnaval, maar als een zuinige Nederlander wanneer het op financiën aankomt. Kortom, elke wereld, elk continent, elk land en elke stad heeft zijn eigen noorden en zuiden en die beeldvorming is constant onderhevig aan verandering. Het hangt er maar net vanaf welke spiegel je ophangt. ▲

Het menselijke, al te menselijke

Sanneke de Haan is filosoof, onderzoeker, schrijver, docent en moeder.

Deze maand spreken we over haar werk als filosofe binnen de psychiatrie.

We duiken in haar net gepubliceerde boek *Enactive Psychiatry* waarin

zij een nieuw model voor de psychiatrie voorstelt vanuit het

enactivisme. Dit model stelt een systeembenadering van psychiatrische

aandoeningen voor. Om psychiatrische aandoeningen te kunnen begrijpen,

moeten we naar de persoon in interactie met zijn of haar omgeving kijken.

‘Psychiatrie gaat over ervaring, dat is het begin- en eindpunt’. Het

enactivisme verbindt die ervaring fundamenteel met het lichaam, met onze

interacties met onze omgeving, en onze verhouding tot onszelf en anderen.

Tekst /// Sofia de Valk Beeld /// Sietske Arnoldus

Opnieuw, nog altijd onwennig en stuntelend, voer ik een gesprek via Zoom. Het contactloze, digitale onderwijs is gaandeweg in ons systeem gaan zitten, maar een intiem gesprek met een onbekende voelt als een nog grotere stap naar vervreemding. Al helemaal in het geval van dit gesprek met Sanneke, dat gaat over ervaring en omgeving. Sanneke heeft humanistisch gestudeerd in Utrecht, en filosofie aan de UU en aan de UvA. Sannekes interesse in fenomenologische filosofen als Heidegger en Merleau-Ponty ontwikkelde zich tot een specialisatie in de fenomenologie binnen de research master Filosofie aan de UvA. Tijdens haar eerste baan in Heidelberg kwam ze te werken op een psychiatrische afdeling voor jongvolwassenen met psychoses. Dat klinkt misschien als een onverwachte setting voor een filosofe, maar voor Sanneke was dit een plek waar haar filosofische en humanistische interesses juist samenkwamen.

Fenomenologie gaat over systematische verwondering

Fenomenologie, een woord dat velen al moeilijk over de tong vinden rollen, is een filosofische stroming die ervaring centraal stelt. ‘Fenomenologie gaat om systematische verwondering, waarbij de menselijke

ervaring het uitgangspunt vormt. Zo is ook wetenschap’, vervolgt Sanneke in een soepele redenering; ‘iets dat mensen doen, voortkomend uit hun ervaringen en de ervaringen van anderen, dus ook dít is te zien als menselijke interactie. Een benadering vanuit de fenomenologie maakt wetenschap juist minder abstract.’ Hiermee wil Sanneke zeggen dat alles, met name ook de wetenschap, begint bij onze ervaring. Ons individuele perspectief is hoe dan ook aanwezig. Sanneke verwijst naar Merleau-Ponty, die veel gebruik maakte van neurologische casestudy’s om vervolgens iets te kunnen zeggen over het ‘normale’. Psychiatrische problemen kunnen we zien als uitvergrotingen van onze algemeen menselijke ervaringen, en juist de kritische vraag naar waar we de grens willen trekken tussen ‘normaal’ en ‘abnormaal’ maakt volgens Sanneke dat de psychiatrie een mooie plek is om filosofische studies ontvankelijk te maken in de praktijk.

Multidisciplinaire studies zijn populair, maar multidisciplinaire samenwerking is niet altijd even makkelijk vorm te geven. Sanneke vertelt over haar instap in de psychiatrie via haar samenwerking met Damiaan Denys en Thomas Fuchs, die beiden zowel filosoof als psychiater zijn. Filosofie kan helpen om bepaalde vraagstukken binnen de psychia-

trische praktijk te verhelderen, zoals de verhouding tussen lichaam en geest, en van wat nu de aard van psychiatrische aandoeningen uitmaakt. ‘Ik ben een soort gast binnen het vakgebied van de psychiatrie en als relatieve buitenstaander past mij een zekere bescheidenheid. Het is niet behulpzaam om vanaf de zijlijn van alles te gaan roepen’, legt Sanneke begripvol uit en vervolgt: ‘Maar gelukkig zijn er genoeg psychiaters en neurowetenschappers die echt geïnteresseerd zijn in een filosofische benadering en openstaan voor samenwerking met andere expertises.’

Cognitie en chocola maken

Binnen haar onderzoek verschoof Sanneke’s insteek gaandeweg van de fenomenologie naar het enactivisme. Dit is een stroming die is ontwikkeld als kritiek op de cognitieve benadering van de menselijke cognitie zoals die nog steeds gangbaar is binnen de cognitiewetenschappen en cognitieve neurowetenschappen. Cognitie wordt volgens deze benadering gezien als het proces van informatieverwerking tussen de input van waarnemingen en de gevolgde output van onze handelingen. Het brein is dan waar die interne verwerking van de externe wereld plaatsvindt. Het enactivisme stelt hier een systeembenadering tegenover, waarbij cognitie beter begrepen kan worden als de handeling van

een lichamelijk wezen dat in interactie is met zijn omgeving. Daarmee is cognitie een noodzakelijkerwijs lichamelijk en gesitueerd fenomeen. Sanneke houdt het boek *The Embodied Mind* (1991) voor de camera. In dit werk van Varela, Thompson en Rosch werd de term ‘enactivisme’ voor het eerst geïntroduceerd. De auteurs maken gebruik van inzichten uit de systeembioïlogie, fenomenologie, dynamische systeemtheorie, en kunstmatige intelligentie. Sanneke schetst, een uitleg van cognitie vanuit hun theorie: ‘Elk belichaamd, kwetsbaar, levend organisme is afhankelijk van interactie met zijn omgeving voor zijn voortbestaan. Een organisme moet constant binnen zijn omgeving de relevante dingen onderscheiden, zoals wat voedsel is en wat gevaarlijk is. Dit is het ‘doen’ van cognitie, ofwel binnen het enactivisme: *sense-making*. Daarmee wordt cognitie een lichamelijk ingebed fenomeen dat gesitueerd is.’

Het enactivisme biedt dus een totaal ander perspectief op de verhouding tussen cognitie, lichaam en de wereld. Zonder interacties met de omgeving en zonder de ‘sense-making’ van die omgeving, zouden levende, lichamelijke wezens niet kunnen bestaan. Een levend

Wetenschap is iets dat mensen doen, gebaseerd op en gebruikmakend van menselijke ervaringen

wezen is dus afhankelijk van ervaring. ‘Sense-making is heel fundamenteel en basaal,’ zegt Sanneke en ze verwoordt dit meerdere keren met de zin: ‘Sense-making gaat over hoe we chocola maken van onze omgeving; wat is

relevant en wat niet.’ Sense-making is dus geen projectie die wij of andere organismen op de wereld plakken, maar een interactie met de omgeving, als voorwaarde om in leven te blijven.

Vanuit dit enactivistische perspectief op cognitie heeft Sanneke een benadering van psychiatrische aandoeningen ontwikkeld dat ze introduceert in haar boek *Enactive Psychiatry* (2020). Inzichten uit het enactivisme kunnen ons volgens Sanneke helpen om de relatie en interactie te begrijpen tussen de vele factoren die een rol kunnen spelen bij het ontstaan en in stand blijven van psychiatrische problemen. Haar boek biedt een filosofische en solide fundering voor een holistische benadering van de psychiatrie. Het boek is toegankelijk voor zowel psychiaters, psychologen en andere GGZ medewerkers, voor wetenschappers, en ook voor patiënten en naasten; kortom voor iedereen die geïnteresseerd is in de aard en samenkomst van mogelijke oorzaken van psychiatrische aandoeningen. ‘Ik heb filosofisch en neurologisch jargon bewust proberen te vermijden en meer intern filosofische debatten voer ik in de voetnoten.’ Op die manier lijkt het boek inderdaad net

zo toegankelijk te zijn als de psychiatrie en kennis over psychiatrische aandoeningen zelf zouden moeten zijn. Want die toegankelijkheid ontbreekt helaas nog vaak, vinden we beiden. ‘Er heerst nog altijd een onbekendheid met psychische problemen die mensen bangstigt en die de stigma’s van zulke problemen vergroot’, aldus Sanneke.

Niet weten bangstigt

‘Er zijn vele verschillende modellen voor het in beeld brengen van psychiatrische aandoeningen, maar één belangrijk onderscheid tussen die modellen is welke factoren als relevant worden gezien voor de psychiatrie’, meent Sanneke. Aan het ene uiterste vinden we het neuroreductionistische model dat psychiatrische problemen herleidt tot stoornissen gelokaliseerd in de hersenen. Dit neuroreductionisme leunt op de eerder genoemde cognitivistische benadering van menselijke cognitie, gezien als verwerkingsproces in de hersenen, waarbij psychische problemen kunnen worden gereduceerd tot ons brein. Denk bijvoorbeeld aan het welbekende boek *Wij zijn ons brein* van Dick Swaab. Met handgebaren legt Sanneke dit cognitivistische systeem uit: ‘Er komt een ervaring binnen, deze wordt – goed of verstoord – verwerkt in het hersengebied, en daarop volgt een output van een bepaald gedrag of handeling.’

Aan het andere uiterste van het spectrum vinden we het biopsychosociale model, zoals ontwikkeld door Engel in de jaren 70. Volgens dit model moeten we psychiatrische

aandoeningen begrijpen vanuit het samenspel van biologische, psychologische, en sociale factoren. Bij het ontstaan van een psychiatrische aandoeningen kunnen bijvoorbeeld zowel genetische en neuronale processen (‘bio’), als ook iemands overtuigingen (‘psycho’) en sociaal-culturele omgeving (‘socio’) een rol spelen. ‘Het biopsychosociale model is gebruikelijk in de psychiatrie en behoorlijk populair, maar’, bekritiseert Sanneke, ‘de interactie tussen deze drie factoren wordt niet verklaard.’ Er mist een goede weergave van hoe de drie verschillende dimensies elkaar kunnen beïnvloeden.

Holisme, dat klinkt vaag en abstract

‘Vanuit een enactivistisch perspectief op de verhouding tussen cognitie, lichaam, en wereld, kunnen we deze interactie wel uitleggen’, aldus Sanneke. Daarnaast legt Sanneke uit dat het biopsychosociale model maar drie dimensies benadrukt. ‘Dit driedelige model is niet volledig’, zegt Sanneke. Vanuit het enactivisme heeft ze daarom een vierde dimensie voorgesteld voor haar model: de existentiële dimensie. Deze dimensie gaat over de verhouding die iemand tot zichzelf, de wereld en anderen inneemt. ‘Als mens hebben we niet alleen ervaringen, maar zijn we ons ook bewust van die ervaringen en kunnen we ons tot onze ervaringen verhouden’, legt Sanneke uit. Zo beschrijft ze het voorbeeld van paniekstoornissen, zoals ik mij ook herinnerde uit haar boek: ‘Iemand met een paniekstoornis heeft regelmatig paniekaanvallen, met hevige reacties als zweten en hartkloppingen,

die de angst versterken. Deze aanvallen zijn vaak een verschrikking. Je kan vervolgens angstig worden voor deze paniekaanvallen *an sich* en die angst maakt vervolgens dat je situaties gaat vermijden, zoals die ene markt waar eerder een aanval plaatsvond. Deze angst voor de angst, en het vermijdingsgedrag, leiden vaak tot meer last dan de paniekaanvallen zelf. Deze existentiële dimensie van onze ervaringen is, een complexere manier van sense-making, van het ‘chocola maken’, en hangt heel wezenlijk samen met onze sociaal-culturele wereld. Want doordat we ons kunnen verhouden tot wat ons overkomt, heeft de wereld voor ons een rijkere en diepere betekenis dan alleen een omgeving waarin we moeten overleven.’

Het ‘holisme’, waar het biopsychosociale model naar streeft, heeft voor veel mensen een vage connotatie, alsof ‘alles’ belangrijk is. ‘Eigenlijk heb je daar binnen de psychiatrische behandelpraktijk niet veel aan. Dit komt door een gebrek aan een solide theoretisch fundament dat kan uitleggen hoe de verschillende dimensies geïntegreerd kunnen worden.’ Zo komt Sanneke tot haar voorstel van een enactivistisch model. ‘Want’, zo betoogt ze, ‘het enactivisme biedt een completer en verbeterd model ten opzichte van het biopsychosociale model, door zowel de integratie tussen de dimensies uit te leggen en daarbij ook de rol van de existentiële dimensie van psychiatrische aandoeningen te betrekken.’

Depressie reflecteert de depressie

De zojuist genoemde existentiële dimensie en de relevantie ervan voor de psychiatrie legt Sanneke haarscherp uit: ‘Onze reflectie op onze ervaringen kan zelf gekleurd worden door een psychiatrische aandoening.’ Tijdens een depressie bijvoorbeeld hebben mensen ook een ‘depressieve reflectie’; je weet heel goed dat de zon schijnt, toch ervaar je de lucht als grijsler dan grijs. Ook bij de behandeling van iemands aandoening kan de existentiële dimensie een rol spelen. De beslissing om wel of geen medicatie te nemen, heeft bijvoorbeeld vaak een existentiële factor, zoals ‘ik wil niet iemand zijn die anti-depressiva slikt’, of het gebruik van medicatie kan leiden tot de zorg of iemand nog wel zichzelf is; dwanghandelingen bij obsessief-compulsieve aandoeningen kunnen zorgen voor wantrouwen van de eigen waarneming of gedachten. En stigma’s rondom psychische aandoeningen – het idee om raar of gek of zwak te zijn – kunnen ervoor zorgen dat psychiatrische patiënten zich schamen en daar-

door minder snel hulp zoeken. ‘Alleen is daar wel een kantlijn te plaatsen hoor’, zegt Sanneke. ‘Sommige mensen vinden het ook heel fijn een narratief te hebben dat zegt dat er [zich] een niet werkend stofje in hun hersenen bevindt. Daardoor kan een aandoening soms meer erkend en geaccepteerd worden. Dat is per individu verschillend.’

In ieder geval betoogt Sanneke dat onderzoek laat zien dat één van de belangrijkste factoren die bijdraagt aan stigma’s rondom psychiatrische problematiek, de onbekendheid met psychiatrische aandoeningen is. Een belangrijke motivatie voor het neuroreductionistische model was juist om het stigma van psychiatrische aandoeningen te verkleinen. De hoop was dat het idee van psychiatrische aandoeningen als hersenstoornissen zou leiden tot minder vaagheid en de ziekte van psychiatrische patiënten dezelfde status en rechtvaardiging zou krijgen als patiënten met een gebroken been of maagzweer. ‘Maar zo’n duidelijke fysieke oorzaak is gewoon niet altijd waarneembaar en bovendien maakt het hersenenverhaal een aandoening eerder tot een mysterie, wat juist tot meer argwaan en stigma jegens psychiatrisch patiënten kan leiden’, zegt Sanneke overtuigend. Haar motivatie voor het enactivistische model is dan ook laten zien dat een psychiatrische aandoening een menselijk voorkomen is, als gevolg van een samenloop van processen in de verschillende, biopsychosociale en existentiële dimensies. Ze benadrukt: ‘We hebben als mens heel veel kwetsbaarheden, allemaal! Psychische problemen komen heel veel voor, en hun [‘echtheid’] is niet afhankelijk van of we ze zichtbaar kunnen maken met een fysiologische test.’

Erkenning als begin- en eindpunt

Het voorgestelde enactivistische model gaat zo eigenlijk ook over het erkennen van ervaringen, die al dan niet fysiek aanwijsbaar zijn. ‘Men koestert altijd een hoop in de wetenschap om biomarkers te vinden, om maar niet op het subjectieve van ervaringen te leunen. Maar dat is absurd! Psychiatrie gaat over ervaring, dat is het begin- en eindpunt. Die subjectiviteit moet je kunnen omarmen.’ Sterker nog, Sanneke, - als filosoof bekend met logisch redeneren - ziet juist binnen de neurowetenschappen hoe de rol van subjectieve ervaringen onvermijdelijk is. Ze geeft het voorbeeld van hersenscans binnen neurowetenschappelijk onderzoek: ‘Ook bij het zoeken naar de hersenactiviteiten die kenmerkend zouden zijn voor een aandoening of

fenomeen, gaat het uiteindelijk toch om het koppelen van de subjectieve ervaring aan die ‘objectieve’ waarden.’ Objectiviteit zonder subjectiviteit is dus een misvatting volgens Sanneke.

Doortrokken, maar als vissen in het water

Of haar onderzoek in de psychiatrie ethisch of wetenschappelijk gemotiveerd is, is voor Sanneke niet te onderscheiden. ‘Als wetenschapper ben je ook gewoon een persoon. En het mens-zijn is van ethiek doortrokken.’ Ofwel, mensen kunnen niet handelen zonder morele betrokkenheid. Sanneke vervolgt haar redenering haast als een formule: ‘Hieruit volgen onze vragen en onderwerpen voor onderzoek en de methodes die we kiezen. Dus ook wetenschap is doortrokken van

Psychiatrie gaat over ervaring, dat is het begin- en eindpunt. Die subjectiviteit moet je kunnen omarmen

ethiek.’ Sanneke wil met haar boek een goed filosofisch verhaal vertellen, maar haar motivatie komt mede voort uit haar overtuiging dat het goed is als dit verhaal wordt verteld. ‘Het beeld van wat psychiatrische aandoeningen zijn en hoe ze veroorzaakt worden, heeft daadwerkelijk diepe impact op de praktijk. Het punt is dat wanneer ik daarin iets wil kunnen beteken, dan moet mijn verhaal wel degelijk filosofisch solide in elkaar zitten. Wetenschap komt voort uit die motivatie.’ Dit is een mooie motivatie voor wetenschap, alleen lijkt de studie Filosofie vaak uniek te zijn in het bestuderen van die motivatie zelf. Dat een dokter mensen wil redden is duidelijk,

maar het reflecteren op de aard van aandoeningen krijgt in medische studies vaak niet veel aandacht. ‘Daarmee blijft vaak impliciet dat er überhaupt van bepaalde aannames en principes wordt uitgegaan’, zegt Sanneke knikkend. Met aannames en principes duidt ze op vooronderstellingen over bijvoorbeeld de relatie tussen lichaam en geest binnen de psychiatrie, of vooronderstellingen over de al dan niet verklarende kracht van onderliggende mechanismen.’ Sanneke legt het uit met een metafoor: ‘We zwemmen als vissen door het water en herkennen het water daarom niet meer als onze omgeving. Zo gaat het ook met onze wetenschappelijke paradigma’s: de vragen en kennis waar we van uitgaan is vaak zo vanzelfsprekend voor ons dat we er niet eens aan denken om het ter discussie te stellen.’

Sanneke in gesprek

Voor haar onderzoek ging Sanneke ook veelvuldig in gesprek met patiënten. ‘Maar ik ben geen behandelaar’, benadrukt Sanneke. Enerzijds was ze graag behandelaar geweest, om meer voor patiënten te kunnen betekenen, maar ook omdat het waardevol kan zijn voor onderzoek, om als onderzoeker daadwerkelijk ingebed te zijn in de praktijk. Anderzijds kan Sanneke in individuele interviews met patiënten volkomen openheid creëren. ‘Doordat ik geen invloed heb op hun dossiers en behandelingen, zien patiënten mij vaak als een onafhankelijke vrijplaats.’

Deze manier van gesprekken voeren is typerend voor Sannes manier van onderzoeken en filosoferen. Ze heeft een voorkeur voor onderzoek dat kwalitatief onderzoek met een solide filosofische analyse combineert. ‘Die praktische toepasselijkheid en die menselijke relevantie moet filosofie voor mij hebben. Want juist in de praktijk worden we gedwongen om na te denken en ons denken te corrigeren.’ Ook in haar huidige onderzoek naar de ervaring van authenticiteit in de psychiatrie speelt deze combinatie van praktisch en theoretisch filosofische benadering een belangrijke rol. ‘Ik’, eindigt Sanneke bedachtzaam, ‘doe filosofisch onderzoek dat gemotiveerd is door het beter willen begrijpen van menselijke ervaringen: van het menselijke, al te menselijke.’ ▲

Het boek *Enactive Psychiatry* (2020) van Sanneke de Haan is uitgegeven door Cambridge University Press en o.a. verkrijgbaar bij Athenaeum.

Wacht maar

Ik had mijn telefoon kapot laten vallen en drie dagen lang moest ik zonder zien te overleven. Het leidde tot verveling van de beste soort, die ik al jaren niet meer heb meege-maakt. ‘Dit jaar is sneller gegaan dan vorig jaar’, zei ik op oudejaarsavond tegen mijn vader toen ik een jaar of tien was. ‘Ze zullen alleen maar sneller gaan’, antwoordde hij lachend. Dat hij gelijk had kan ik nu pas constateren.

De dagen zijn korter geworden en ze zullen alleen maar korter worden, naarmate ze voller worden. Als kind ben je constant aan het wachten en geen moment duurt zo lang als eentje waarin je wacht en niks te doen hebt. Dus bedenk je manieren om de tijd door te komen. Zoals op je rug op de bank liggen, terwijl je je hoofd van het randje af laat bungelen zodat je de woonkamer op zijn kop kan zien, en je bedenkt hoe de wereld eruit zou zien als huizen ondersteboven werden gebouwd. Ik kon mezelf vermaken met de simpelste dingen. Die tijdloosheid is een kenmerkend aspect van kind-zijn. Je hebt geen lijst met huishoudelijke taken die je moet afwerken of plekken waar je dringend moet zijn. Je bent altijd in het nu als je geen klok kan kijken. Nu ben ik het wachten verleerd.

Als jong kind was ik voor dag en dauw op, in tegenstelling tot mijn ouders die hun slaap hard nodig hadden. Ik mocht pas mijn bed uit als de grote wijzer op de zes stond en de kleine op de zeven. Ik staarde in de schemer naar de schijnbaar onbeweeglijke wijzers van de klok en wachtte op het moment dat ik mijn bed uit mocht om beneden tv te kijken. Dat wachten een minuut oeverloos lang kan laten lijken, was ik vergeten totdat ik mijn telefoon kapot liet vallen. In de drie dagen die ik zonder smartphone doorbracht, heb ik alleen maar gewacht. Het soort wachten waar ik het over heb, is eigenlijk verveling. Er is niks te doen dus je dagdroomt, overpeinst en filosofeert, want dat is het enige wat er op dat moment te doen is. Wie je bent wanneer je niks te doen hebt is iemand anders dan wie je bent wanneer je in beweging bent.

Productiviteit wordt tegenwoordig hoog aangeschreven. Als je niet écht productief bezig bent, dan doe je maar alsof. Alle kleine momenten moeten gevuld worden. Tussen de taken door scrollen we de tijd voorbij, puur om iets te doen te hebben. Vraag me na een kwartier op Instagram wat ik allemaal heb bekeken en ik zou waarschijnlijk nog geen vijf berichten kunnen noemen. Het is niet de bedoeling om nu een boomer-achtig betoog af te steken over jongeren en hun telefoons. Het gaat namelijk niet om de telefoons, maar om die drang om altijd bezig te zijn. Drie dagen zonder telefoon hebben er niet voor gezorgd dat ik meer heb gedacht, maar ik heb wel meer memorabele gedachtes gehad. Wacht nou maar. ▲

Tekst /// **Teske Wortman** Beeld /// **Dorota Dabrowska**

Kerst voor de buis

Naast knusse dinertjes, mooi versierde
bomen en spelletjes spelen met vrienden en
familie, behoort de kerstfilm evengoed tot de
kerstclichés. Niets lekkerder dan uitbuiken
op de bank en jezelf verliezen in een foute
kerstfilm vol perfecte sneeuwlandschappen,
slijmerige liefdesverhalen en andere
kerstkitsch. Onze redacteurs zetten hun *all*
time favorieten voor je op een rij.

Tekst /// **Bart Faber, Sofia de Valk, Lisa Kampen en**
Jens Rummens Beeld /// **Imke Chatrou**

Bart kijkt *A Christmas Carol*

Drie dromen voor Kerst

Van mezelf mag ik pas in november luisteren naar kerstmuziek, maar *A Christmas Carol* blijft een fijne klassieker het hele jaar door. Traditiegetrouw pakte ik ieder jaar deze film van stal en keek ernaar, samen met mijn moeder. En aangezien er zoveel verschillende versies van zijn, werd het ieder jaar een andere film. Het gelijknamige boek van Charles Dickens werd uitgebracht in 1843 en vertelt over Ebenezer Scrooge, een vrek die alleen waarde hecht aan geld en niet omkijkt naar een ander. In de nacht voor Kerstmis krijgt hij drie verschillende dromen waarbij drie geesten hem tot inkeer moeten doen komen. De laatste geest wijst Scrooge op zijn grafsteen: zijn toekomst als hij zo doorgaat. De film is niet alleen erg spannend, maar draagt eveneens een belangrijke boodschap. Scrooge verandert zijn leven en denkt niet alleen meer aan geld, maar ziet ook in dat er zoiets bestaat als vriendschap en liefde. Hij verhoogt het loon van zijn kompaan, aanvaardt de uitnodiging om Kerst te vieren en verblijdt de armen in de stad met zijn gulle gift. Wat mij betreft de boodschap van Kerst, zeker in deze tijd: kijk eens om naar een ander.

Sofia kijkt *Les Unes et Les Autres*

Dezen en genen

Denderend oud en nieuw, feestelijke kerst, lichtgevende Chanoeka. Ze klinken mij als veel te veel tegenstrijdige zoetigheid in de oren. De wintermaand geeft een verlangen naar samen zijn, het vieren van geborgenheid en het tevree voelen met wat men heeft - en dat dan heel

uitbundig verrijkt. Dit herinnert mij rijkelijk aan de ‘dezen en genen’, die met pijn en verdriet, een plek voor mij op de wereld hebben bewaard, maar mét de kanttekening van muziek, dans en dramatisch klassiek kunst geweld. In de film *Les Unes et Les Autres* uit 1981 portretteert de regisseur Claude Lelouch vier muzikale families die je door een verschrikking van roerige oorlogstijden en veel te moeilijke dialogen leiden. Het gebeurt aan de hand van het samen laten komen van hun weergaloze muzikaliteit, acterende grootheden en levenslust-opzwepende kunst. Iedere keer zuigt het mij tot de finale waarin de Bolero van Maurice Béjart wervelend wordt gedanst door Jorge Donn. Deze film toont de fataliteit van de mensheid en haar drama, maar met de hoop die schoonheid ons toch elke keer biedt.

Lisa kijkt *Klaus*

Hoopvol meesterwerk

Vorig jaar zag ik de film Klaus. Ik koos de film toevallig tijdens de laatste tentamenweek voor de kerstvakantie om even te ontspannen (lees: het schrijven van mijn paper uit te stellen). Mijn vriend was op dat moment naar responsiecollege, maar toen hij terugkwam zag hij mij - inmiddels verplaatst naar de bank met deken - nog net een traantje wegpinken. Klaus is ongetwijfeld één van de beste animatiefilms die ik de afgelopen jaren gezien heb. Met de nostalgische 2D animatie, het fantastische script en de hartverwarmende boodschap heeft de film alles in zich van een *all-time* kerstklassieker. De film vertelt het verhaal van een rijkeluiszoon, Jesper, die van zijn vader een baan aangeboden krijgt in het landelijke familiebedrijf als postbezorger. Jesper krijgt de meest noordelijke standplaats, waar hij na veel tegenslag een oude speelgoedmaker bevriend. Hij leert van hem een belangrijke les: ‘A simple act of kindness always sparks another.’ Klaus is zo’n film waarvan je na het kijken even stil bent. Een hoopvol meesterwerk dat de mensheid in een beter daglicht zet dan we soms verdienen. Wat hebben we dat nodig in 2020.

Jens kijkt *Spirited Away*

Japanse Zaligheid

Als enig kind en met een kleine familie gebeurde het wel eens dat ik alleen met moeder en vader Kerstmis vierde. Zulke avonden kenden een simpele maar gezellige formule: samen koken, lekker eten en voor de rest van de avond voor de buis hangen, met buiten een wit bekleedde tuin. Een van die gelegenheden is me het meest bijgebleven omwille van de film die we toen zagen: *Spirited Away* van regisseur Hayao

Miyazaki, een Japanse tekenfilm uit 2001. Naast de prachtige illustraties hebben de films van Miyazaki telkens een geladenheid van pure liefde, waardering voor de medemens en moeder natuur als meest heilzame goed. Zo zit ook *Spirited Away* gevuld met idyllische beelden en vrome lessen. De film forceert je te waarderen wat je hebt en het vastpakken van een geliefde. Schrijf het niet af als een Japans cliché, maar gun jezelf de kans weg te dromen in de zalige fantasiewereld van Miyazaki. Andere aanraders van Miyazaki zijn: *My Neighbor Totoro*, *Castle in the Sky*, *Ponyo* en veel meer... ▲

Kleine kloon Kurt

Afgelopen augustus werd het eerste przewalskipaard gekloond in Texas. Deze verre neef van de tamme paardenrassen die bij ons in de wei staan was uitgestorven verklaard, totdat succesvolle fokprogramma's de soort hebben kunnen herintroduceren op de uitgestrekte vlaktes van China en Mongolië. Het gekloonde veulentje moet cruciale genetische diversiteit introduceren in de bestaande kuddes zodat de soort zich nog verder kan uitbreiden. Dit is goed nieuws in vergelijking met het tempo waarin diersoorten vandaag de dag uitsterven. Maar hoe kloon je eigenlijk een paard? En is klonen de sleutel tot het herintroduceren van uitgestorven soorten?

Tekst /// Lisa Kampen Beeld /// Bob Foulidis

Het beloofde veulen

De San Diego Zoo rapporteerde op 6 augustus 2020 dat 's werelds eerste gekloonde przewalskipaard (lees 'sjewalskipaard') gezond is geboren in de TimberCreek dierenkliniek in Texas. Het veulentje is gekloond uit DNA dat veertig jaar geleden is bevroren door de San Diego Zoo. In deze opslag, genaamd *The Frozen Zoo*, ligt DNA van ongeveer honderd soorten en subsoorten. Het gekloonde przewalskipaard Kurt is onderdeel van een fokprogramma dat probeert de uitgestorven soort opnieuw te introduceren in de gebieden waar zij in 1967 voor het laatst in het wild werden gezien: de uitgestrekte vlaktes van China en Mongolië.

Een *takhi* zadel je niet, berijd je niet en zet je niet op stal, want daar is het paard te wild voor

Op het eerste gezicht ziet het przewalskipaard er niet heel anders uit dan wat je gewend bent van een paard. Misschien wat kortere benen en een wat groter hoofd, de hobbit onder de paarden zeg maar. Het przewalskipaard en het tamme paard hebben dan ook dezelfde voorouders. Naar schatting splitste het przewalskipaard zich 38000 tot 72000 jaar geleden af van een voorouder van het tamme paard. In die tijd leefden de przewalskipaarden in kuddes in Europa en Azië. Mensen en ander vee dreven de kuddes oostwaarts, tot de paarden

in 1967 voor het laatst werden gezien in Mongolië. Het przewalskipaard is in Mongolië een heilig dier en wordt daar *takhi* genoemd, wat 'beziëld' of 'heilig' betekent. Een *takhi* zadel je niet, berijd je niet en zet je niet op stal, want daar is het paard te wild voor. Het przewalskipaard wordt beschouwd als het enige wilde paardenras ter wereld. Het ras is wel gevangen genomen en gehouden in dierentuinen, maar nooit getemd.

Toen de soort in 1967 uitgestorven werd verklaard, bestond de populatie nog uit 134 paarden die over 32 dierentuinen en privétereinen verspreid waren. Door succesvolle fokprogramma's werd dit nummer opgekrikt tot bijna 1000 paarden in 1990, verspreid over 33 landen. Op dat moment werd geprobeerd om de dieren weer te introduceren in hun natuurlijke habitat. Hiertoe werden de dieren uit Europese dierentuinen eerst ondergebracht in natuurgebieden in onder andere Noord-Holland, Flevoland, Gelderland en Zeeland. Dit bleek succesvol, want uiteindelijk lukte het om de kuddes over te brengen naar de uitgestrekte vlaktes van China en Mongolië, waar nu ongeveer 2000 paarden grazen. Klus geklaard, ware het niet dat elk van deze paarden afstammen van maar 12 wilde przewalskipaarden. Laten we het een grote, maar knusse familie noemen. Dit is een probleem, want bij nakomelingen met gedeeld DNA ligt incest op de loer. Hier doet Kurt zijn intrede. Omdat zijn DNA afkomstig is van een przewalskipaard dat 40 jaar geleden leefde en weinig nakomelingen heeft gekregen, verschilt het op cruciale wijze van de rest van de przewalskipaarden die nu leven. Hierdoor kan Kurt zorgen voor de nodige cruciale genetische diversiteit. Dit arme veulen heeft dus nu al de rol van heilige verlosser en sexy vreemdeling. Voor de przewalskipaarden dan.

De mogelijkheden van klonen

Kurt is een kloon omdat zijn DNA identiek is aan dat van zijn 'vader', oftewel het bevroren DNA van een przewalskipaard dat veertig jaar geleden leefde. Wetenschappers hebben dit DNA ingebracht in een lege eicel van een tamme merrie die Kurt's draagmoeder zou worden. Om de eicel 'leeg' te maken werd de oorspronkelijke kern (dus al het DNA) verwijderd en vervangen door het bevroren DNA. Die eicel groeide – met behulp van de onderzoekers – uit tot een embryo dat vervolgens in de draagmoeder werd geplaatst. Zo werd Kurt geboren.

Deze vorm van klonen heet therapeutisch klonen. Het is dezelfde methode die is toegepast bij het schaap Dolly dat in 1997 geboren werd. Door het klonen van Dolly leerden wetenschappers dat cellen veel flexibeler waren dan gedacht. Gewoonlijk krijgen cellen na de bevruchting een specifieke rol aangewezen door de genen in de cel. Genen bepalen zo of de cel bijvoorbeeld een levercel of een huidcel is. Lang dachten onderzoekers dat dit proces onomkeerbaar is: een levercel blijft altijd een levercel. Dolly weerlegde dit; een gespecificeerde cel uit het uierweefsel kon zich weer gaan gedragen als een bevruchte eicel. Hieruit werd Dolly geboren.

Tegenwoordig is therapeutisch klonen een veelvoorkomende methode waarmee ook koeien, herten, geiten, muizen, varkens, wolven, konijnen en apen worden gekloond. Er zijn zelfs commerciële bedrijven die hun diensten op het gebied van klonen aanbieden, zoals een Zuid-Koreaans bedrijf dat aanbiedt om je huisdier te klonen. Het bedrijf, dat adverteert met 'Pet Cloning – Guaranteed Delivery', zorgt er zo voor dat je huisdier nooit dood hoeft te gaan. Bovendien wordt therapeutisch klonen door onderzoekers gebruikt om uit huidcellen

Het przewalskipaard is een van de eerste bedreigde diersoorten die door middel van therapeutisch klonen ter wereld is gebracht

van volwassen mensen pluripotente stamcellen te genereren. Deze pluripotente stamcellen kunnen in principe tot elk weefsel uitgroeien. De hoop is dat mensen met beschadigd of ziek weefsel in de toekomst wat huidcellen af kunnen staan, die worden gebruikt om pluripotente stamcellen te genereren, waar weer gezond weefsel uit kan groeien. Dit gezonde weefsel kan het zieke weefsel dan zonder problemen vervangen, omdat het hetzelfde DNA bevat als de andere cellen (het is immers afkomstig uit de huid van de patiënt zelf).

Het bijzondere van Kurt is dat hij een van de eerste bedreigde diersoorten is die door middel van therapeutisch klonen ter wereld is gebracht. Dit biedt perspectief voor meer diersoorten die op dit moment bedreigd worden of uitgestorven zijn. De groep die verantwoordelijk is voor het klonen van Kurt probeert bijvoorbeeld nog zes andere diersoorten te redden, waaronder de wolharige mammoet die 4000 jaar geleden leefde.

Klonen en het verlies van biodiversiteit

Kurt biedt niet alleen perspectief op het redden van de diersoort zelf, maar zou ook een antwoord kunnen zijn op het verlies van biodiversiteit. In de recente documentaire *A Life on Our Planet* waarschuwt David Attenborough voor het verlies van diversiteit in de leefomgeving. Hij heeft gedurende zijn leven de wildernis op aarde zien verdwijnen. Het verlies van biodiversiteit hangt samen met de aantasting van ecosystemen. Wanneer ecosystemen uit balans raken heeft dit drastische gevolgen voor het welzijn van alle organismen die in dat ecosysteem leven, inclusief mensen. Biodiversiteit is dus een van de cruciale pijnpunten in het oplossen van het klimaatprobleem.

Maar of het hoopvolle verhaal van Kurt daadwerkelijk een antwoord kan zijn op het klimaatprobleem is nog maar de vraag. Naast ethische overwegingen hebben natuurconservatoren ten minste twee concrete redenen voor een kritische houding tegenover therapeutisch klonen: tijd en geld. Allereerst is klonen een ontzettend duur proces dat afhankelijk is van geavanceerde technologie en de samenwerking tussen meerdere onderzoeksdisciplines. Dit geld zou bijvoorbeeld ook gestoken kunnen worden in initiatieven die de leefomgeving van soorten beschermen, waardoor soorten om te beginnen niet uit hoeven te sterven. Daarnaast gaat aan klonen van een nieuwe soort jaren onderzoek vooraf, waarbij het onzeker blijft of het zal lukken. Op dit moment sterven er elke dag ongeveer 150 soorten uit. Dit is niet tegen te gaan door middel van klonen. Bovendien zorgde het DNA van Kurt voor genetische diversiteit, omdat het afkomstig was van een paard dat 40 jaar geleden leefde en weinig nakomelingen had gekregen. Het is nog maar de vraag hoe 'divers' het DNA is van de andere dieren in The Frozen Zoo.

Daarom concludeert de oprichter van The Frozen Zoo, Kurt Benirschke - het veulentje is naar hem vernoemd - dat de meeste aandacht nog steeds moet gaan naar onderzoek dat zich richt op de

Er zijn ten minste twee concrete redenen voor een kritische houding tegenover therapeutisch klonen: tijd en geld

voortplantingsmechanismen van bedreigde soorten. In 1980 is The Frozen Zoo opgericht voor doeleinden die toentertijd niet mogelijk waren. Het is geweldig om te zien dat nu gebruik gemaakt kan worden van die geavanceerde technologie om soorten zoals het przewalskipaard een tweede kans te gunnen. Daarbij is het belangrijk te onthouden dat dit ook een tweede kans voor de mens is. Op dit moment is het menselijk handelen de grootste factor in het aantasten van de leefomgeving. Willen we een leefbaar klimaat behouden, dan zullen we verantwoordelijkheid moeten nemen voor ons handelen. Want alleen als we ook verantwoordelijkheid nemen voor de leefomgeving van Kurt krijgt hij daadwerkelijk een kans. ▲

In Mokum is de fietser de baas

De bestaande verkeersregels geven in een groot deel van Nederland weinig aanleiding tot discussie. Dat ligt in Amsterdam net wat anders. Hier bestaan er ongeschreven regels in het verkeer die elke bewoner kent en waar bijna iedereen zich ook aan houdt. De fietser heeft daarbij een speciale en centrale positie binnen de stadsgrenzen. En terecht!

Tekst /// Max Rensink Beeld /// Anna Berkhout

Je kunt er niet omheen: in de hoofdstad heerst het gevoel dat de fietser de baas is. Als fietser in de binnenstad bekriipt je een gevoel van onoverwinnelijkheid, van moed en van autoriteit. Fietsen in Amsterdam geeft een bijzonder gevoel van vrijheid. Fietzers vliegen met hoge snelheid over bruggetjes, zoeven links langs vluchtheuvels en steken bliksemsnel drukke kruispunten over, vaak nog net door het oranje licht. Als deze waaghalzen het vervolgens aandurven om met hoge snelheid een blik over hun schouder te werpen, zullen ze zien dat er nog een aantal fietsers achter ze aan racet.

De fietsdrukte in Amsterdam kent absoluut nadelige gevolgen. De stad wordt meer dan eens opgeschrikt door een dramatisch fietsongeluk met fatale afloop. Het lukt de stad voorsnog niet om het aantal fietsongelukken substantieel te reduceren. Mogelijk heeft dit grote aantal ongelukken te maken met de toename van het aantal fietskilometers en de opmars van de elektrische fiets met bijbehorende hoge snelheid en kwetsbaardere bestuurder.

Opmerkelijk is dat dit nare feit er niet voor lijkt te zorgen dat de Amsterdamse fietser zijn fietsgedrag aanpast. De ervaren Amsterdamse weggebruiker weet dat er

op elk moment en van alle kanten een tweewieler zou kunnen opduiken. Daarbij zijn er ontzettend veel fietsen in Amsterdam, zelfs meer fietsen dan inwoners. Er valt echter over te twisten of sommige gammele barrels met bijvoorbeeld een kapot spatbord, slechte remmen en een ratelende ketting 'fiets' genoemd mogen worden. Deze halve fietswrakken dragen ook niet bij aan de fietsveiligheid. Onbedoeld voordeel is wel dat een dubbel slot overbodig is.

De gemeente begint langzaam aan te beseffen dat de Amsterdamse fietser de dienst uitmaakt. De Weteringschans is inmiddels een fietsstraat geworden, waardoor de fietser daar nu ook volgens de wet het hoogste woord heeft. Er is een interessant experiment gaande achter het Centraal Station, waar een gebied bestaat waar geen verkeersregels gelden: een *shared space*. Het blijkt dat anarchie de verkeersdoorstroom niet bemoeilijkt maar zelfs kan bevorderen, omdat mensen zelf redelijk goed in staat blijken eventueel ontstane problemen samen op te lossen. Er is een leuke *timelapse* te vinden van deze *shared space*, waarop te zien is dat het verkeer weliswaar chaotisch, maar verrassend goed verloopt. Belangrijk om te vermelden is wel dat hier geen auto's rijden. Wat een verademing!

De verhouding tussen toerist en fietser kan niet onbesproken blijven. Menig toerist is voor vertrek ongetwijfeld gewaarschuwd voor de Amsterdamse verkeerssituatie, maar lijkt bij zichzelf te denken: zó erg kan het toch niet zijn? Wanneer de toerist echter met zijn rolkoffer in de hand de hal van het Centraal Station verlaat, wordt in de zoektocht naar het hotel deze waarschuwing vaak vergeten. Wanneer de nietsvermoedende toerist een peloton aan fietsers op zich af ziet stormen, slaakt hij verschrikt een gil en springt ternaauwernood opzij. Deze ruwe kennismaking kan voor beide partijen een voordeel hebben: de toerist zal de waardevolle waarschuwing gedurende zijn verblijf niet meer vergeten.

Ook de interactie tussen fietser en voetganger in Amsterdam is een boeiend fenomeen. Elke fietser moet stoppen voor het zebrapad zodat de kwetsbare voetganger veilig kan oversteken. Begrijp me niet verkeerd, het is van groot belang dat iedereen zich aan deze regel houdt. Het fascinerende van het Amsterdamse zebrapad is echter de bijna algemeen geldende afspraak tussen voetgangers en fietsers: de fietser wordt regelmatig voorgelaten. Waarschijnlijk bestaat deze overeenkomst omdat stilstaan voor de fietser veel meer energie kost, waarbij meespeelt dat de voetganger mogelijk zelf op weg is naar zijn stalen ros en dus ervaringsdeskundige is.

Deze bijzondere ongeschreven regel verloopt vaak zonder problemen, maar we moeten waken voor het moment waarop een van beide het recht op de vrije doortocht volledig opeist. De machtige fietser moet beseffen dat het krijgen van voorrang op het zebrapad een gunst is van de voetganger. In Amsterdam is de fietser de baas, maar staat hij niet boven de wet. ▲

Welweer

Ware het toch geen vlinder,
die mij lispelend in het oor sprak
Dat de overkant steeds weer wisselt
Dat wanneer je daar en
soms daar of wie weet ten oosten bent
Elke keer je rug naar een nieuwe overkant zwaait

Waarachtig en hopeloos, zouden samen in een zin
een *oo* en een *aa* geven, die eindeloos lijken voort te duren
Zo kiezen we ook de personen uit
die blijven en blozen
Zolang we hen in een zin niet totaal meer vatten kunnen

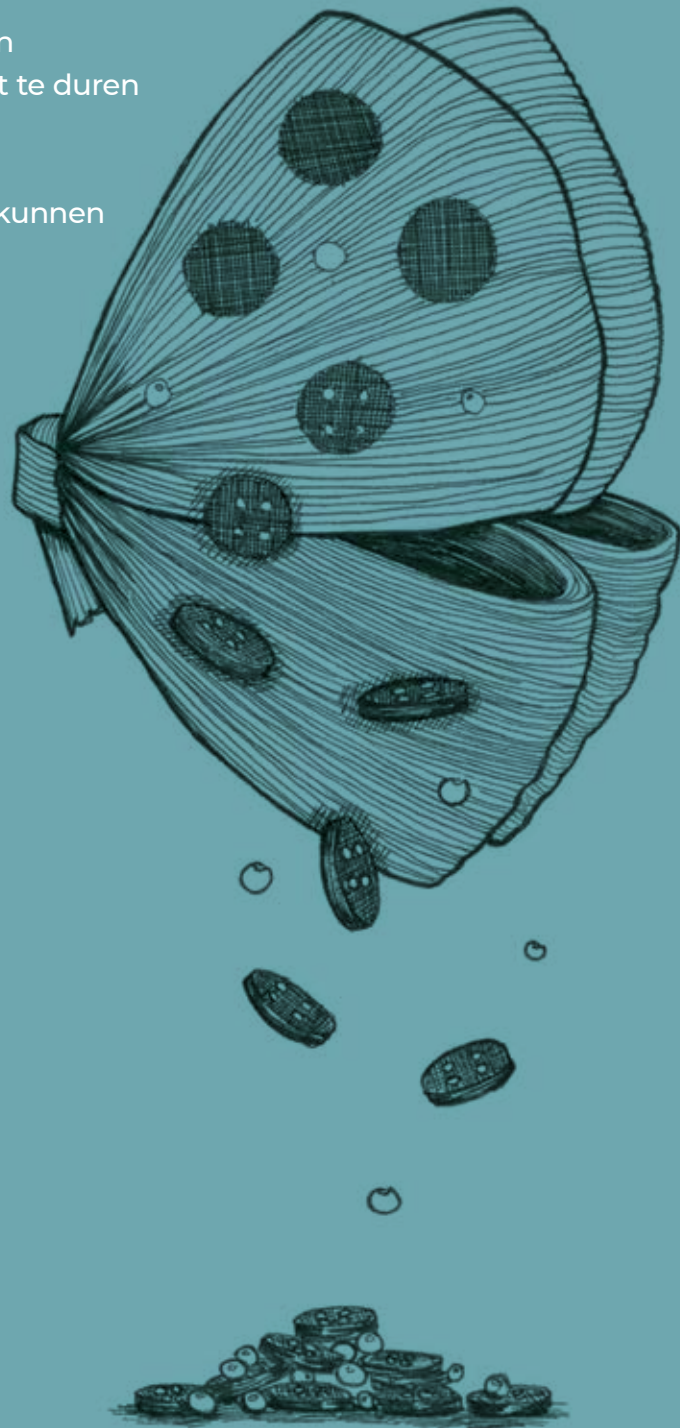
Kralen sorteerden we ooit naast knopen
Nu zijn knopen vaak overbodig en is de kraal
Een ongebruikt versiersel
We gespen en strikken en hebben
klitten klitter glitterband,
Vaart erin en stoppen uit

Laatst zag ik een koets,
zonder paard ervoor
Voortgetrokken door wielen en een stuur
Straks hebben fietsers geen trappers meer
en boten geen zeil
Dan doet de wind niets meer
Niets meer dan stormen en waken

Dan schittert de zon ons brand tegemoet
en vangen we regen
in liefdesscènes op het grote scherm
Dan lopen onze voeten
alleen om terug te komen

En zegt de donder enkel nog
'Pas op, niet te snel
Kijk nog eens goed
Dit ben je nu'

Tekst /// Sofia de Valk Beeld /// Winonah van den Bosch

Sociale catastrofe

De politieke slagvaardigheid wordt aan het wankelen gebracht, de aarde blijkt plat te zijn, tieners plegen twee keer zoveel zelfmoord en de meest vreedzame periode uit de geschiedenis komt abrupt ten einde door opkomende polarisatie en burgeroorlogen. Wat zit daarachter?

Tekst /// Jens Rummens Beeld /// Inge Spoelstra

Man versus machine

Techgiganten zijn de nieuwe heersers van de menselijke perceptie. De Netflix-documentaire *The Social Dilemma* brengt voor het eerst de totaliteit van deze problematiek voor het grote publiek in beeld. Een documentaire die begint met het feit dat we allemaal verslaafd zijn aan dat vervloekte mobieltje, eindigt met de realisatie dat het wellicht te laat is om de mensheid te redden... van zichzelf.

Vandaag de dag beschikken ruim 3,5 miljard mensen over een smartphone, waarvan er ruim 2,5 maandelijks actief zijn op Facebook. Veel mensen denken hun smartphone als onmisbaar hulpmiddel te gebruiken en hun sociale media als louter vertier. Dit is niet verrassend, omdat dit deels waar is en als zodanig wordt geadverteerd. Toch is het huidige gebruik *de facto* anders dan toen smartphones en sociale media hun intrede deden.

In het park wandelt een koppel met de kinderwagen zonder iets tegen elkaar te zeggen, beiden gapend naar hun scherm. Ik hoef je niet meer te vertellen dat pervers mobielgebruik het huidige normaal is. Ook in mijn eigen sociale kringen is het zichtbaar. Maar je kan het de mensen ook niet kwalijk nemen. De telefoonverslaving vertoont psychisch exact dezelfde verschijnselen als andere verslavingen – van drugs tot gokken.

Techbedrijven – de rijkste bedrijven in de geschiedenis – doen er alles aan om jouw aandacht vast te houden. Op je telefoon valt er altijd iets te beleven. Deze constante nieuwsgierigheid is ondertussen geworteld in ons onderbewustzijn. Je weet dat bij het oppakken van je mobiel er weer een melding kan verschijnen. Deze verleiding om vluchtig je telefoon op te pakken, komt overeen met de onweerstaanbaarheid om nog eens een ruk aan die gokmachine te geven.

De computerkracht is vandaag de dag een biljoen keer sterker vergeleken met zestig jaar terug. Deze super-evolutie van de computertelligentie is onnoembaar keer sterker dan de genetische evolutie van de mens. Biologische adaptatie aan de tsunami van prikkels door onze supercomputers is ondenkbaar. De strijd tussen het individu en de app is van onbegonnen aard.

Dit is de status quo. Het grote kwaad schuilt zich echter in het feit dat leidinggevend bij deze bedrijven zich ten volle bewust zijn van dit fenomeen en geen morele verantwoordelijkheid nemen tegenover hun gebruikers. Door het gebrek aan wetgeving blijven grote techbedrijven

in staat meedogenloos advertenties te verkopen in naam van winst en economische groei, oftewel The American Dream. De financiële groei van de een balanceert zich uit in het wegwijnen van de ander.

Slachtoffers van het algoritme

Techbedrijven zijn meester over onze persoonlijke werelden geworden. Met hun kapitaalcracht beschikken ze over teams van psychologen en gedragswetenschappers, de machtigste supercomputers en de meest geniale computernerds. Zij doen dit om uit al jouw ronddwalende data op het internet je de meest 'waaninnige' content voor te schotelen. In elke *scroll* door je *feed*, die telkens uit de gaafste content bestaat, verschuilt de keerzijde van de munt. Elk van deze bedrijven beschikt over gigantische kelders met supercomputers die jouw gedrag analyseren en je stelselmatig meer laten zien dan wat je kennelijk wil zien. Dit betekent ook dat jouw zoektocht naar bewijs voor een platte aarde geruisloos zal verlopen. Je wordt omgevormd tot vee met oogkleppen op. Elk individu ontwikkelt zich in zijn eigen realiteit. De hyper-gepersonaliseerde *feed* die wordt opgedrongen, kan dan ook serieuze maatschappelijke gevolgen hebben.

De telefoonverslaving vertoont psychisch exact dezelfde verschijnselen als andere verslavingen

Studies hebben aangetoond dat nepnieuws zes keer sneller wordt verspreid op Twitter en Facebook dan echt nieuws. De implicaties die deze statistiek behelzen zijn desastreus. Je moet ook niet verder kijken dan de ongelooflijke geloofwaardigheid waar Donald Trump de voorbije vier jaar lang van genoot. De klakkeloze aannames van Trumps door en door zichtbare leugens, zijn onwaarschijnlijk.

Het individu onder invloed van een naar hem of haar aangepaste realiteit is een gevaar voor het ‘samenleven’

In het verleden, en vandaag nog steeds, heeft de mensheid gezwoegd om zich van dogma's te ontlasten. Academici hebben jaren in bibliotheken gesleten om uiteindelijk onze menselijke kennis nog maar eens een stapje op te krikken. Zij zijn de beschermengelen van de waarheid.

Maar door de riante stijging van complottheorieën, een pathologische leugenaar als president en predikende influencers die van een grote achterban en geloofwaardigheid genieten, dreigen deze beschermengelen hier niet langer tegen opgewassen te zijn. Met deze gang van zaken kan je als het ware spreken van een gekanteld vlak, waarbij het gros ervoor zorgt dat het omarmen van de waarheid steeds moeilijker wordt om te bereiken.

Democratie als waan van de dag

Mensen zijn altijd op zoek geweest naar antwoorden en verklaringen voor de dingen des leven. Het was het ‘waarom?’ en het ‘hoe?’ die ons hebben geleid naar deze futuristische samenleving. Ik geloof dat die oerdrang om dingen te willen achterhalen en verklaren ons nooit verlaten heeft. De mens streeft intrinsiek naar beter. Maar onder andere naar aanleiding van The Social Dilemma en met mijn waarschijnlijk beperkte inzicht in de kwestie, vraag ik me af of de democratie dit streven naar beter vandaag de dag nog kan garanderen. De Franse postverlichtingsfilosoof Alexis de Tocqueville schreef na zijn terugkeer uit Amerika - die destijds in de prille fase van de democratie stond - dat een democratie onomkeerbaar zou zijn. Ook beschreef hij hoe de tirannie van de despoot in Europa in Amerika de tirannie van de meerderheid was. Hij concludeerde dat dit een ontwikkeling was waarvan hij nog niet kon zeggen of dit progressie of regressie zou betekenen. Het woord van de koning noch van de meerderheid hebben een patent op de waarheid.

Coronatest

‘Heb je dit ooit al eens ondergaan?’ vraagt de jongen me. Ik versta hem niet goed, dus hij herhaalt het, iets luider ditmaal. ‘Of dit de eerste keer is?’ Op een nonchalante manier probeer ik te knikken, alsof ik helemaal niet bang ben. Ik heb mijn fiets een paar meter van ons vandaan geparkeerd en plaatsgenomen op de enige stoel in de tent. Het regent buiten. Mijn natte broek plakt tegen mijn benen en ik voel hoe de kou zich langzaam over mijn lichaam verspreidt.

Gisteren voelde ik me niet goed: hoofdpijn, snotterig en een zere keel. Toen ik vanochtend wakker werd bleken de klachten toegenomen. Ik heb gebeld en kon meteen een afspraak maken voor die middag. Terwijl ik de leeftijd van de jongen probeer in te schatten – hij zit volledig ingepakt, maar zal nauwelijks ouder zijn dan een jaar of twintig – haalt hij twee lange wattenstaven uit een plastic zakje. Ik kijk er wantrouwend naar. Hij legt op een kalme manier uit dat de eerste staaf bedoeld is voor in mijn neus en de tweede voor in mijn keel. Deze volgorde is zo gekozen omdat de neustest als minder prettig wordt ervaren. ‘Oké’, zeg ik onzeker.

Ik volg zijn instructie, buig mijn hoofd naar achteren en zie de lange wattenstaaf richting mijn neus bewegen. Stukje bij beetje duwt hij de staaf mijn neus in, steeds verder. Wanneer ik het gevoel heb dat hij nu wel ongeveer bij mijn hersenen is aanbeland, gaat de wattenstaaf nog een klein stukje dieper. Als de wattenstaaf eindelijk tot stilstand komt, begint hij plots in het rond te draaien. Bah, dit is echt vervelend! Na enkele eindeloze seconden wordt het langwerpige voorwerp teruggetrokken. Ik haal opgelucht adem, maar voel de staaf tegelijkertijd scherp nabranden. Ik wil snel opstaan om de regen weer te trotseren, als mijn oog valt op de tweede staaf. Zuchtend buig ik mijn hoofd nogmaals naar achteren terwijl ik mijn mond zo ver mogelijk open. Daar gaat de tweede wattenstaaf. Wanneer mijn keelholte reflexmatig protesteert, trekt de jonge jongen de wattenstaaf snel terug. Ik vermoed dat de reflex bevestigt dat de staaf zijn doelgebied heeft bereikt.

‘Nou, dat was het hoor!’ zegt hij tegen me. Ik sta op, bedank hem zachtjes en loop snel naar mijn fiets. Meerdere auto's staan achter me in de rij. De bestuurders lijken geen idee te hebben van wat hen te wachten staat. Terwijl ik naar huis fiets en langzaam volledig doorweekt raak, flitst één gedachte steeds maar weer door mijn hoofd: minister De Jonge, ik zal me nooit laten testen zonder klachten. ▲

Tekst /// Max Rensink Beeld /// Dorota Dabrowska

Het is wellicht wat controversieel om nu een oproep te doen het ganze politieke systeem en het democratische proces te herzien. Velen sneuvelden opdat vandaag iedereen de kans heeft te kunnen stemmen. Maar de tijden zijn wederom veranderd en de besproken invloed van sociale media is niet weg te denken in het politieke debat. Het individu onder invloed van een naar hem of haar aangepaste realiteit is een gevaar voor het ‘samen’ leven. Democratisch gehoor geven aan elke stem zou toch moeten leiden tot een betere wereld? Wanneer nepnieuws zes keer sneller rondgaat dan echt nieuws, geloof ik dat we in een democratisch systeem aan de alarmbel moeten trekken. De oplossing van de waarheid in de zee van nepnieuws zou kunnen omslaan naar een regressie van onze maatschappij.

De mogelijkheden van de algoritmes stelt derden in staat het gedrag en de perceptie van hele bevolkingen te veranderen

Socrates, in een tijd ver voor de smartphone, zei dat stemmen in verkiezingen een vaardigheid is en geen willekeurige intuïtie. Om te stemmen, vervolgde de Griek, moet je opgeleid zijn. Hij vult dit vervolgens aan met de vergelijking dat je liever in een schip stapt waarvan de stuurman getraind is dan de eerste de beste sterveling die niets van sturen af weet.

Betekent dit het einde?

Zo is het met mijn bezorgdheid gesteld. Door techbedrijven zijn de plutocraten in de praktijk de nieuwe overheden. De mogelijkheden van de algoritmes van de apps stelt derden in staat het gedrag en perceptie van hele bevolkingen te veranderen.

In deze era van complottheorieën lijkt dit soms wat van de pot gerukte betoog snel verwerpelijk is. Maar aan de andere kant wordt er ook wel gezegd dat ‘kritiek geven voor de optimisten is’. Ik sluit me hier graag bij aan. ‘Het is niet omdat het slechter kan dat het niet beter moet’, zei de Belgische filosofe Alicja Gescinska. De kansen lijken klein, het individu tegen de techgigant, maar we hebben domweg geen keus. Regulaties en nieuwe wetten om techbedrijven in toom te houden, moeten op elke politieke agenda komen te staan. Het is dat of onder ogen komen dat de oppermachtige invloed van onze vrienden in Silicon Valley de teerbemind democratie reeds hebben uitgespeeld. ▲

‘Het is bizar om mensen gezond bezig te zien’

Margit is mijn beste vriendin. We zijn al bijna tien jaar bevriend en hebben veel leuke en minder leuke dingen gedeeld. 2020 was een minder leuk jaar, zeg maar zwaar klote, voor Margit. In de zomer kreeg Margit de diagnose botkanker. Een kwaadaardige tumor ter grootte van een mango in haar bekken zette haar wereld op z'n kop. In het ziekenhuis ging ik in gesprek met haar.

Tekst & Beeld /// Bart Faber

Een tijdje geleden vertelde Margit mij over een etentje met haar zus bij de Italiaan in Amsterdam-Oost. Ze had een goede klik met de Italiaanse ober. Hij kon haar vrijwel alle pizza's aanbevelen, behalve de ansjovis, want die was volgens hem veel te zout. 'Ik neem toch de ansjovis', zei Margit na het uitvoerige relaas van de ober, die moest lachen om haar besluit. Het was duidelijk dat haar grap gelijk in de smaak viel. De ober kwam regelmatig langs en het bleef erg lang gezellig in het restaurant, ook toen de laatste gasten waren vertrokken. Na nog een laatste wijntje en een huwelijksaanzoek van ober Fabio, was het tijd om naar huis te gaan. 'I wish you a healthy life, both of you!' zei hij. Die wens, hoe mooi ook, hakte erin. Margit keek met enige twijfel naar haar zus die meteen reageerde met: 'Ja, je moet het hem wel vertellen...'. Hij wist namelijk niets van haar situatie. Het kwam als een klap toen ze hem vertelde: 'Maar ik ben eigenlijk ernstig ziek. Ik heb botkanker.'

De aanloop naar een vreselijke uitslag

'Ik liep al een jaar rond met klachten in mijn bekken, al sinds de zomer van 2019. Vaak stopte ik het weg, maar ik had veel last van nachtelijke pijnen en daardoor sliep ik slecht en functioneerde ik overdag minder goed. Het gevoel ernstig ziek te zijn heb ik nooit gehad', vertelt Margit. Ze bezocht de huisarts in december vorig jaar en werd doorverwezen naar het ziekenhuis. Daar konden ze toen nog niets vinden. Ze zwakte de situatie regelmatig af door te zeggen dat 'het wel

goed ging', terwijl ze eigenlijk veel pijn had. 'Ik was net verhuisd naar een prachtig huis in Amsterdam en had zin om samen met mijn huisgenoten een mooi leven op te bouwen en het huis in te richten', vertelt ze me opgewekt. Het geluk van het huis kon niet opboksen tegen het gevoel van onmacht, doordat ze door haar artsen van het kastje naar de muur werd gestuurd. Het was haar fysiotherapeut die uiteindelijk aan de bel trok en vertelde dat ze naar een orthopeed moest gaan. 'Ik kreeg een MRI op een vrijdagmiddag. Op de

Bij iedere traprede dacht ik: nu kan het nog

fiets richting huis kon ik alleen maar huilen. Ik wist dat het foute boel was.' Margit begon dat weekend te vermoeden dat ze botkanker had. Die woensdag, 3 juni, bleek dat te kloppen: ze vonden een kwaadaardige tumor ter grootte van een mango in het bekkengebied. 'Mijn familie en vrienden zagen het niet aankomen, maar mijn eigen vermoeden werd bevestigd.'

De periode tussen de uitslag en de operatie

Toen ze thuiskwam kon ze de negatieve uitslag van de MRI-scan nog niet goed bevatten. Heel typisch van Margit, moest ze bij thuiskomst eerst haar onlangs bestelde knalgele broek passen. Die kreeg meer aandacht dan het slechte nieuws. Toen de broek niet paste, werd ze nogmaals met haar neus op de feiten gedrukt.

Tussen de uitslag en de eerste operatie leefde bij Margit de gedachte dat ze alles wat ze nog kon doen ook móest doen. Ze genoot enorm van de kleine dingen om haar heen en wilde de dingen ondernemen die ze nog wél kon doen. Ze voelde de drang om bezig te blijven, omdat ze niet constant herinnerd wilde worden aan de realiteit: 'Ik ben nog uit eten geweest met vrienden en ik ben een weekend naar Zeeland geweest met mijn ouders.' De realiteit was – en is – natuurlijk anders, vertelt ze me: 'Ik voelde me niet ziek, maar misschien zou ik de rest van mijn leven in een rolstoel moeten, misschien met één kruk, misschien twee. Daarbij kwam natuurlijk dat de operatie heel risicovol zou zijn. Bij iedere traprede waar ik op liep, dacht ik: nu kan het nog.'

Op de momenten dat ze niet bezig was met het ondernemen van dingen met familie en vrienden, dacht ze na over de toekomst: hoe gaan mensen me zien als ik een handicap heb? Doe ik er dan nog wel toe in de maatschappij? Vriendschappen zijn heel belangrijk voor haar en ze had de angst om die te

verliezen. 'Ik had nog een feestje gegeven voor mijn vrienden, ik heb nog gedanst tot vroeg in de ochtend; ik kon me niet voorstellen wat me te wachten stond', legt ze uit. Het was vooral een tijd van opeenvolgende emoties: 'Tijdens het feestje genoot ik, de volgende dag was ik een wrak omdat ik wist wat er ging komen...'

'De dag voor de operatie was een emotionele hel. Dinsdagochtend vroeg kwam het moment dat ik naar de operatiekamer moest.' Margit is even stil. Het is uiteindelijk heel anders gelopen dan van tevoren was verwacht. Ze gingen ervan uit dat ze twee weken in het ziekenhuis zou verblijven, maar door veel tegenslagen is dit uiteindelijk bijna zestien weken geworden. 'Van alles wat er in de tussentijd gebeurd is, stelde ik me niks voor. Ik ben me heel bewust geworden van het feit dat mijn leven zou gaan veranderen. Ik was heel erg positief, maar hoe langer ik in het ziekenhuis verbleef hoe meer dit gevoel wegebde', zegt ze. Hoe fijn het ook was om een dagje naar huis te mogen, ze werd op zo'n moment

Ik heb nog gedanst, ik kon me niet voorstellen wat me te wachten stond

geconfronteerd met het alledaagse. 'Het is bizar om mensen gezond bezig te zien met hun alledaagse bezigheden, zoals fietsen of

lopen. Voor mij is het onzeker of ik dat ooit nog kan.'

Margit vertelt me dat je het leven niet voor lief kunt nemen, niets komt zomaar. Wij leven allemaal alsof het ons gegeven is, we buiten het leven uit en nemen maar voor lief dat alles werkt. 'We zijn altijd maar bezig met carrière maken, vriendschappen onderhouden en we willen altijd maar meer. Ook ik was daar onderdeel van. Ik denk nog wel eens aan de dagen dat ik geen voldoening voelde voor wat ik deed. Was ik mij toen maar meer bewust geweest van mijn gezondheid. Dat is immers het belangrijkste.'

In het ziekenhuis tijdens corona

'Gelukkig konden voor Margit de behandelingen, ondanks het afschalen door corona, gewoon doorgaan. Maar het heeft natuurlijk ook voor spanningen gezorgd, omdat veel medewerkers corona hadden. Dan word je zelf ook bang om ziek te worden, het risico is namelijk best groot', legt

Margit uit. ‘Gedurende de vorderingen van de crisis werden de regels aangescherpt, waardoor er niet de hele dag bezoek mocht komen. Gelukkig is er iedere dag iemand langsgesproken.’

Kracht van familie en vrienden

‘Ik haal veel steun uit de kaartjes en mijn lieve ouders, zus, familie en vrienden. Maar ook de mensen in het ziekenhuis. Er komt bijna nooit iemand langs zonder iets te zeggen’, zegt ze, terwijl ze naar de muur tegenover haar kijkt, die volgeplakt is met kaarten. Ook haalt ze veel steun uit teksten en gedichten: ‘Mijn moeder liet me laatst een Japanse kunstvorm zien, Kintsugi (‘gouden verbinding’), waarbij gebroken keramiek wordt geheeld met een gouden lijntje dat symbool staat voor het leven. In zo’n gouden

lijntje geloof ik ook. Ik weet dat ik nu in een diep dal zit en dat de breuklijnen ervan altijd zichtbaar zullen blijven, maar dat die wel met een gouden randje gevuld kunnen worden. Het is mogelijk nieuwe betekenis te vinden ondanks je littekens’, zegt ze optimistisch. Naast alle artsen die dagelijks langskomen spreekt Margit ook regelmatig met een geestelijk verzorgster. Volgens haar is dit goed, omdat je in het ziekenhuis vooral ligt om fysiek te helen, maar er moet ook ruimte zijn om mentaal te helen. ‘Ik voel een echte connectie met deze vrouw, we hebben een paar keer een interessant gesprek gehad’, zegt ze. Ondanks deze gesprekken zijn er natuurlijk zorgen: ‘Ik geloof niet meer in de geruststelling: “het komt goed”. Dat vind ik een inhoudsloze uitspraak waar ik geen boodschap aan heb. “Het komt”, daar geloof ik wel in.’

Blik op de toekomst

‘De toekomst is onzeker en het is nog maar de vraag hoe ik hier uit ga komen.’ Ze voelt zich gesterkt door alle steun van de mensen om haar heen: ‘Als ik soms aan het dagdromen ben, bedenk ik me hoeveel de liefde van familie en vrienden me waard is.’ Ze wil me bewust maken van iets wat bijna iedereen doet, maar waar bijna niemand zich bewust van is: ‘We willen het leven plannen en vormgeven, maar dat kan gewoon niet. Als je aan de toekomst denkt dan wil je dat “plaatje” laten passen in het nu – het huidige leven. Voor mij gaat dat niet, mijn toekomst past niet in het huidige en sluit zeker niet aan op mijn verleden. Nadenken over de toekomst is lastig, want het plaatje zoals het was past niet meer...’ Haar beeld van de toekomst is, net als het onze, gebaseerd op het verleden. Echter moet het plaatsmaken voor een nieuw en confronterend heden, dat zal leiden tot een andere toekomst dan die ze in gedachten had.

Ik geloof niet meer in ‘het komt goed’, dat vind ik een inhoudsloze uitspraak waar ik geen boodschap aan heb. ‘Het komt’, daar geloof ik wel in

Inmiddels is Margit ontslagen uit het ziekenhuis en is ze thuis. Ze heeft nog een lang behandeltraject en revalidatietraject voor zich liggen. Ondanks alle tegenslagen probeert ze vast te houden aan een positieve toekomst. Ik ben ervan overtuigd dat “het komt”. ▲

Tekst /// Robin Phoelich Beeld /// Winonah van den Bosch

Dag, lieve collega uit de toekomst.

Ik schrijf deze brief aan u vanuit het jaar 2020. Het is tot zover een jaar gevuld met rampspoed. Tegelijkertijd is het als student een interessante en relevante tijd om mee te maken, waarin veel lessen geleerd kunnen worden over de interpersoonlijke relaties in de samenleving. Deze lessen zijn helaas niet zonder gevolg, de vervreemding neemt alsnog toe. Als ik de problemen en inzichten die dit bizarre jaar teweeg hebben gebracht zou moeten beschrijven, zou ik u nog een hele reeks aan vervolgbrieven moeten sturen. Maar misschien worden ze het best samengevat door te stellen dat mensen elkaar steeds minder lijken te zien als mensen. Of het nou gaat om de huidige pandemie die ons teistert – u heeft er ongetwijfeld al velen voorbij zien komen. Of over de vluchtelingencrisis die op dit moment speelt, of de vele daklozen die ik verdwaald zie rondlopen als ik uit mijn raam kijk, deze mensen hebben iets met elkaar gemeen. Iets wat al lang speelt, maar wat deze huidige crisis verheldert: zij worden via representaties in de media en wetenschap gereduceerd tot cijfers en statistieken. Dit inzicht roept de vraag op wat deze toename in visuele representaties precies betekent, voor het menselijk én het wetenschappelijk denken.

Wanneer gaan we elkaar weer werkelijk zien als mensen en niet als de dakloze, de corona-verspreider of de (niet-westerse) coronapatiënt? Uiteraard ben ik me ervan bewust dat kwantitatieve data onmisbaar zijn bij het doen van empirisch onderzoek. Media gebruiken het daarnaast om informatie behapbaar en helder over te dragen. Maar is men zich bewust van de keerzijde? Kunnen we mensen wel werkelijk uitdrukken in cijfers zonder dat de menselijkheid verloren gaat? Telkens wanneer ik op straat aangesproken wordt door een dakloze, word ik geconfronteerd met zijn of haar menselijkheid. Om vervolgens op pijnlijke wijze te aanschouwen dat anderen deze persoon geen enkele blik waardig gunnen. Blijkbaar kunnen zij zich niet losmaken van de representatie die zij bezitten over de ‘dakloze’. Maar wanneer je de blik van deze persoon ontmoet, zie je toch geen cijfer of statistische tabel?

Soms bekruipt mij de angst dat we dit niet lang meer kunnen volhouden. Niet zonder verzeild te raken in dystopische taferelen, waarin menselijk denken en waarnemen voorgoed gereduceerd en gelimiteerd is tot deze visuele representaties. Ik ben mij er pijnlijk van bewust dat ik niet de eerste wetenschapper, noch schrijver ben, die zich schuldig maakt aan dit doemdenken. Waarschijnlijk weet u maar al te goed dat dergelijk doemdenken niks heeft opgeleverd. Desalniettemin blijven we altijd geconfronteerd worden met de vergankelijkheid van ons bestaan, wat een verklaring kan bieden voor de obsessie met het ‘einde’ van de wereld, tenminste zoals wij deze kennen. Historisch gezien heeft dit ‘apocalyptisch denken’ ook niks opgeleverd, behalve dan de langzame, op de lange termijn onontkoombare realisatie van Orwells *1984*. Ondanks de zinloosheid van doemdenken, ervaar ik reden voor zorg. Ervaring en denken lijkt zo te versplinteren in dominante representaties. Er is nog weinig maatschappelijke ruimte voor de denker die kritisch en genuanceerd is, wat mij wanhoopt als geesteswetenschapper in spe. Meningen en ideeën zijn ongewenst wanneer ze afwijken van de consensus. Deze worden enkel nog gezien en gerepresenteerd als dwarsliggers, die door middel van gedragsprikkels in het gareel gehouden dienen te worden. Dit is de staat waarin menselijk denken in deze maatschappij zich lijkt te verkeren.

Dit roept bij mij ook vraagtekens op over de ‘u’ waar ik tegen praat. Wetenschappelijk denken zal wel aanzienlijk veranderd zijn in uw tijd. Tegelijkertijd schiet me ook het antwoord te binnen dat u naar alle waarschijnlijkheid zou geven: dat ieder mens de staat van de wereld in zijn of haar tijd zorgelijk waarneemt, bedenkingen en angsten ervaart en het utopische en dystopische tegelijkertijd zal ervaren. U zult uitleggen dat mensen daar altijd over gefilosofeerd hebben en dat waarschijnlijk altijd zullen blijven doen. Wellicht moeten we onszelf en de medemens vooral weer gaan zien als denkers, in plaats van visuele of sociale representaties. Als geesteswetenschapper hoop ik hier aan bij te dragen. Eigenlijk is het niet alleen een hoop, maar óók een plicht.

Liefs, Robin

Elke maand schrijft een redacteur een brief aan de toekomst. Wat kan er beter, wat mag onder geen beding verloren gaan en bovenal: wat voor faculteit willen we worden?

Thorium: de onbekende stof die het energieprobleem moet oplossen

Kernenergie; verdiend aanwezig in het klimaatdebat maar nog steeds onterecht gestigmatiseerd. Zeker als je weet wat voor fenomenale vooruitgang de kernfysica de laatste dertig jaar heeft geboekt. Kernrampen en atombommen hebben ons terecht gechoqueerd, maar kunnen we het negeren van een CO₂ neutrale energiebron ons nog werkelijk permitteren?

Tekst /// Jens Rummens Beeld /// Katja Schraag

Kernenergie in beeld

In tijden waarin het broeikaseffect blijft zegevieren, is het antwoord hierop nee. De nucleaire energie kent een stug verleden en misschien was het wel domweg een ongelukkige tijd om zoiets te introduceren begin jaren 40. Hoe dan ook verdient ze een tweede kans. En of! Ik stel u graag voor aan de 'thoriumreactor', een recente innovatie uit het vakgebied die de sleutel lijkt te zijn tot de oplossing van het energievraagstuk. Het probleem? Nog te weinig mensen zijn ervan op de hoogte en zonder deze kennis dreigt de politiek blindelings die sleutel in de vuilbak te smijten.

Voordat we ons verdiepen in de Thoriumreactor, belicht ik graag even de nog steeds onterechte weerstand tegen kernenergie in het algemeen. Misschien heb je twee jaar geleden een keer de aflevering van *Zondag met Lubach* over kernenergie gezien, of heb je een van de talloze recente artikels gelezen over de oproep om kernenergie een nieuwe kans te bieden. Hoe dan ook hoeft je je niet erg in te spannen om op de hoogte te zijn van de opmars van kernenergie. Toch ontstaat er nog steeds een luide weerklank in de politiek wanneer kernenergie in het klimaatdebat wordt genoemd, en op emotioneel niveau is dat begrijpelijk. De relatief korte geschiedenis van kernfysica kent de nodige gruwel. Atombommen die in een seconde een miljoenenstad van de kaart vegen zijn terecht angstaanjagend en horen niet thuis in de samenleving van morgen. Daarnaast kent onze geschiedenis ook de kernramp in Tsjernobyl. Dit was de ergste ramp van nucleaire aard uit onze geschiedenis, maar zal dit waarschijnlijk ook blijven. De ramp in Fukushima staat als enig ander ongeval in dezelfde categorie ingedeeld; desondanks is deze categorisering niet volledig terecht aangezien er maar één persoon is omgekomen omwille van de nucleaire ramp. De overige 15.000 mensen zijn gestorven door de tsunami. Het was ook wegens de tsunami dat de nucleaire ramp tot stand is gekomen.

Het noemen van 'kernenergie' katapulteert ons terug naar akelige passages uit de geschiedenis, ten koste van de positieve impact die het kan verwezenlijken

Het noemen van 'kernenergie' katapulteert ons terug naar akelige passages uit de geschiedenis, ten koste van de positieve impact die het kan verwezenlijken. In een artikel van James Hansen, professor aan de universiteit van Iowa en in samenwerking met de universiteit van Columbia, schreef hij dat het bestaan van kernenergie

1,8 miljoen levens gered heeft. Dit is gebaseerd op het feit dat de meeste energiebronnen CO₂ uitstoten en de lucht vervuilen, wat jaarlijks resulteert in het overlijden van zeven miljoen mensen. Oké, kernafval kent een radioactieve waarde van schadelijke aard, maar het afval wordt tenminste veilig bewaard en niet in de lucht geknald zoals bij koolstoffabrieken. Daarbovenop boekt de Thoriumreactor magistrale vooruitgang op het aspect van afval.

Zoals ik al zei, is de scepsis gedeeltelijk van emotionele aard (zeker in vergelijking met de alternatieven waarover we beschikken). Bangelijke explosies en Hollywoodfilms over Tsjernobyl met enge mutaties laten veel indruk en angst achter op de kijker. We moeten deze waan overbruggen, ons afzetten van Hollywoodfantasieën en de kernfysica naar waarde schatten op basis van statistische en objectieve feiten. De weerstand tegen kernenergie is gewoonweg ongegrond!

Het broertje thorium

De ontwikkelingen in de kernindustrie zijn erg boeiend, en de variëteit aan werkingen van verschillende reactoren verdient het een keertje opgezocht te worden. Het volledige proces is best complex maar tegelijkertijd razend interessant. Het internet staat vol met illustraties, filmpjes en Wikipediapagina's, dus bronnen genoeg.

Maar wat is precies het technische verschil tussen bestaande reactoren en de Thoriumreactor? Tot op heden bestaat het gros van de reactoren uit 'lichtwaterreactoren' (LWR, zeg lower), waarvan de meest voorkomende variant de 'drukwaterreactor' (PWR (Pressurized-water reactor), zeg power) is. Deze reactoren gebruiken het uranium dat je rechtstreeks in de natuur terugvindt als brandstof: uranium-235. Vervolgens – en vandaar dus ook de naam – wordt het water van de lichtwaterreactoren gebruikt als verkoelingsmiddel en moderator. Deze variant van reactoren werd destijds gekozen omdat ze niet erg complex was en goedkoop, daarnaast waren deze reactoren gewoonweg al in het proces van ontwikkeling. De LWR's hebben echter een bouwkundig zwaargewicht nodig om extreem hoge druk op het water uit te oefenen, zodat het water op een (relatief) hogere temperatuur kan opereren en zo zijn efficiëntie kan bewerkstelligen.

De reikwijdte aan reactoren is immens. Ze worden allemaal in generaties ingedeeld op basis van efficiëntie, technologie, veiligheid etc. De LWR's zijn van generatie II, de reactoren zoals die van Fukushima en Tsjernobyl waren bijvoorbeeld van deze aard. De Thoriumreactor (LFTR (Liquid-fluoride

thorium reactor), zeg lifter) daarentegen is er een van de nieuwste generatie IV reactoren. Deze gebruikt thorium als brandstof (en zet deze tijdens het proces om in uranium-233). Het grote verschil met een LWR is dat een LFTR gesmolten zout hanteert op de plek waar anders het water zou zitten. Gesmolten zout weet met efficiëntie van hoge temperaturen te werken zonder de aanwezigheid van druk-indammingsinstallaties. De Thoriumreactor is de enige die op hoge temperatuur en lage druk kan opereren, in tegenstelling tot de

lichtwaterreactoren die inefficiënter en duurder zijn door hun lage temperatuur en hoge druk.

Waarom thorium nu zo veelbelovend is
Wereldwijd is er drie keer meer thorium te vinden dan uranium-235. Daarbij komt nog eens kijken dat thorium bijna volledig verbruikt wordt in tegenstelling tot uranium-235, waar doorgaans maar twee tot vier procent van verbruikt wordt. Hierbovenop is het reeds minimale afval dat bij thorium vrijkomt tot duizend keer minder radioactief dan uranium-235, en blijft maar ongeveer driehonderd jaar radioactief in tegenstelling tot het afval van uranium dat tienduizend jaar schadelijk blijft.

Op het gebied van veiligheid staat de LFTR ook aan kop. Bij het gebruik van gesmolten zout is het *walk-away safety principle* aanwezig. Dit betekent dat bij een *shutdown* van het systeem het zout niet meer wordt verwarmd en hard wordt. Als de stroom uitvalt, staakt het fysische proces vanzelf, omwille van de wetten van de fysica die van toepassing zijn. Je hoeft dus niet over back-up generatoren te beschikken die in geval van nood de boel dienen te blussen, met het risico op een *meltdown* (dit is wat in Tsjernobyl gebeurde). Uiteindelijk is het uranium-233 uit de Thoriumreactor volledig onbruikbaar voor kernwapens.

Maar het allergrootste voordeel (en dat geldt voor al de kernenergie) is de CO₂-neutraliteit. Bij de ontginning van nucleaire energie komt er geen CO₂ vrij, wat je nu juist zoekt in de ‘hernieuwbare’ energiebron.

Een van de nadelen is dat zout op lange termijn bepaalde bouwmaterialen doet eroderen. Een lastig aspect, maar met meer wetenschappelijke aandacht ben ik ervan overtuigd dat kernfysici dit kunnen overbruggen. Daarnaast zijn alle huidige kernreactoren LWR’s, wat een financieel obstakel veroorzaakt om nu naar LFTR’s over te schakelen.

Thorium vandaag

De stijging in energieverbruik zal niet snel afbuigen. De overrompeling aan smartphones en elektrische wagens om maar wat te noemen, blijft opstapelen en verbruiken continu hoge volumes aan elektriciteit. Men is dus op zoek naar duurzame energiebronnen. Voorbij jaren hebben overheden massaal geïnvesteerd in windmolens en zonnepanelen, maar weet dat het maken van zonnepanelen ook niet zo ‘groen’ is als je zou denken. Het chemisch proces bij de ontwikkeling van zonnepanelen is enorm schadelijk en giftig. Vervolgens zijn zonnepanelen op geen enkele manier recyclebaar. Windmolens doen

het op dat vlak wel beter maar kennen een nadeel dat ook de zonnepanelen behelst: het waait simpelweg niet elke dag en de zon schijnt ook niet altijd. Kernenergie, daarentegen, produceert dag in dag uit energie totdat het thorium is opgebruikt (dat duurt overigens nog meer dan duizend jaar).

Je zou terecht kunnen zeggen dat het bouwen van Thoriumreactoren financieel uitdagend is. Maar ten eerste is het bouwen van een LFTR in vergelijking met een LWR vele malen goedkoper. Ten tweede is het toch ook van belang om te kijken hoe efficiënt onze energiebronnen zijn. Van een grote investering hoop je veel terug te krijgen. Bij wind- en zonne-energie bleek dat totaal niet het geval, terwijl het bij een haast onuitputtelijke Thoriumreactor meer de gewenste kant op lijkt te gaan.

Maar waarom is de Thoriumreactor dan nog niet geïnstitutionaliseerd, hoor ik je dan denken. Dat blijft voor mij ook het grote vraagstuk. Maar een deel van het antwoord ligt verscholen in de geschiedenis en ontwikkeling binnen het veld van kernenergie. Kort samengevat hebben de Verenigde Staten onder leiding van Nixon (zij stonden destijds aan kop omtrent de ontwikkeling en kennis van kernfysica) gekozen voor de variant *fast breeder reactor* waaruit de LWR voortkwam. Veel achterkamerpolitiek en de begeerte naar snelle economische groei onder enkele oude witte mannen was het antecedent van de verwaarlozing van LFTR’s. Door de jammerlijke afschrijving van het Thoriumreactor-project is er een gans ongerept gebied van ontwikkeling afgesneden. Achteraf daalden ook de LWR’s populariteit, maar men is nooit teruggegaan met de vraag of het dan een betere zet was geweest zich in thorium te verdiepen.

Eind jaren 70 betekende het einde voor de Thoriumreactor, totdat enkele moedige wetenschappers en klimaatactivisten in het begin van de 21^e eeuw, met oog op het klimaatprobleem, deze energiebron een nieuwe blik gunde. Nieuwe kennis in de ontwikkeling op het gebied van kernfysica, maar jammer genoeg ook de atoombommen, leken redenen waarom men gelijk zo sceptisch stond ten opzichte van de Thoriumreactor. De voordelen leken te mooi en groot om waar te zijn. Dit was ook het geval bij Thomas Jam Pedersen toen hij voor het eerst een artikel las over thorium. De Deen is nu als eerste Europeaan op weg de Thoriumreactor verder te ontwikkelen en binnenkort op de markt te zetten met zijn bedrijf *Copenhagen Atomics*.

Daarnaast is er ook veel te danken aan Kirk Sorensen, de grote voorstander en *frontman* van de LFTR. Hij is zelf wetenschapper en schreef jarenlang een blog om een community op te starten om deze wonderformule voor de toekomst met de wereld te delen. Hij sprak op talloze conferenties, bij grote techbedrijven en *TED Talks* om te pleiten voor de Thoriumreactor als energiebron.

Maar ondanks de moeite die vertegenwoordigers steken in het promoten van de Thoriumreactor, het astronomische volume aan bewijsvoeringen, theorie en concepten voor thorium te vinden op het internet en internationale conferenties, blijft dit onder de radar van politieke aandacht. Ook GroenLinks, een partij waarvan je zou verwachten dat ze voor een energiebron zijn zoals deze, zijn radicaal tegen kernenergie. Wellicht zijn ze nog niet op de hoogte van LFTR’s, maar dat bewijst jammer genoeg nogmaals mijn punt. Met al het veelbelovende potentieel dat schuilt in de Thoriumreactor, is het haast immoreel voor een maatschappij met een klimaatprobleem zoals het onze om deze energiebron niet te overwegen. ▲

Ons vitale virusvocabulaire

De Nederlandse taal barst van mooie, vreemde, bijzondere en wanstaltige woorden en uitdrukkingen. Elke maand pluist *Babel* er één uit, maar deze maand duiken we in de schatkist vol corona-neologismen die onze taal sinds het uitbreken van de pandemie hebben verrijkt.

Tekst /// **Freek Hays** Beeld /// **Inge Spoelstra**

Taalpublicist en hoofdredacteur van de *Van Dale*, Ton den Boon, houdt al sinds het prille begin van de coronacrisis een online coronawoordenboek bij. Eén kenmerk van onze taal wordt in deze steeds langer wordende lijst dubbel en dwars onderstreept: de oneindige mogelijkheden tot samenstellingen in het Nederlands. Een van mijn favorieten: het ‘zwerfkapje’, oftewel het kwijtgeraakte, weggewaarde, meestal achteloos achtergelaten mondkapje op straat, veelal in de buurt van supermarkten en tram- en bushaltes. Het woord voelt mistroostig en tragisch aan, maar heeft tegelijkertijd een schattigheidsfactor die ik niet goed kan plaatsen. Gelukkig hebben de communicatieslimmeriken van *Plastic Soup Foundation* de leus ‘Kappen met zwerfkapjes’ bedacht die het aandoenlijke laagje als een pleister van het woord aftrekken.

De meeste corona-neologismen verschijnen in kranten, waarbij de allitererende pareltjes zoals ‘pandemiepuppy’ en ‘quarantainekitten’ veelal afkomstig zijn van – hoe kan het ook anders – *De Telegraaf*. Maar onze eigen premier kan er met zijn communicatieteam ook wat van. Ongetwijfeld zijn meest succesvolle coronawoord, ‘anderhalvemetersamenleving’, maakt een goede kans op het woord van het jaar. Ook de ‘blokjesverjaardag’, waarmee Rutte zijn afkeuring toonde tegenover het inventief en zogenaamd coronaproof opvolgen van de maatregelen, is treffend en slim gekozen.

Naast de vele samenstellingen zijn er ook allerlei zogeheten porte-manteauwoorden ontstaan, waarbij bestaande woorden tot één nieuw woord vermengd worden, zoals ‘covidioot’, ‘coronials’ en ‘thuizenaar’. Laatstgenoemde is een heerlijk eufemistisch woord, want jezelf bestempelen als kluisenaar doen we liever niet. Een thuizenaar zijn we daarentegen allemaal! ‘Locktalgie’, oftewel het nostalgische gevoel naar de intelligente lockdown van het voorjaar, is ook een schitterend mengwoord, maar blijkt beperkt houdbaar. De terugkeer van de eerste lockdown waar de melancholicus naar verlangt – een periode vol aangename rust, onthaasting en bovenal een geloof in tijdelijkheid van het virus – is namelijk uitgesloten. We weten immers meer over het virus, leven in een nieuw normaal en weten dat we voorlopig nog even in de zogeheten ‘jojo-lockdown’ door moeten. Vanuit huis volgen we, hoe hard we het ook proberen te mijden, de stroom aan berichtgevingen, analyses en meningen van allerlei (zelfbenoemde) experts over de pandemie. De stroom is inmiddels zo overvloedig dat we kunnen spreken van een gekmakende ‘opiniedemie’ of ‘infodemie’. Misschien dat het kabinet naast ‘social distancing’ ook dringend kan oproepen tot ‘vocal distancing’, opdat we orde in onze tijdlijn krijgen én de *NOS*-coronaliveblog na negen maanden eindelijk eens de lucht uit kan.

Wanneer de werkelijkheid verandert, beweegt de taal geleidelijk mee. Welke nieuwe woorden blijftertjes zijn weten we waarschijnlijk pas wanneer we elkaar uitschelden voor ‘coronalijer’ in plaats van ‘klerelijer’. Tot die tijd verbreiden we ons coronavocabulaire en blijf ik genieten van onze mooie en levendige taal. ▲

Het gehele coronawoordenboek, opgesteld door Ton den Boon, vind je op de website van Taalbank.

Babel, Maandblad voor de Faculteit der Geesteswetenschappen, Spuistraat 134, kamer 2.01F, 1012 VB Amsterdam, babel-fgw@uva.nl

Hoofdredactie
Freek Hays
Lisa Kampen

Redactie
Bart Faber, Meke Goedhart, Robin Phoelich, Max Rensink, Jens Rummens, Sofia de Valk, Teske Wortman

Eindredactiecoördinatie
Suzanne Hoogstraten

Eindredactie
Shannen Boekhorst, Amber Bregman, Eva Dalmaijer, Camilla Henneman, Sanne de Jong, Elly Lewin, Marit Versantvoort, Lisa van der Werf, Lisanne de Zee

Beeldcoördinatie
Dorota Dabrowska

Fotografie
Anna Berkhout, Amanda Vlieger, Danielle Kliwon, Sietske Arnoldus

Coverbeeld
Sietske Arnoldus

Illustraties
Anna Berkhout, Winonah van den Bosch, Imke Chatrou, Dorota Dabrowska, Bob Foulidis, Katja Schraag, Inge Spoelstra

Webredactie
Danielle Kliwon

Redactieraad
Sarah Beeks, Lisa van Dijke, Reinier Kist, Everdien Rietstap, Thomas Rueb

Vormgeving
Luke van Veen,
www.lukevanveen.com

Druk
drukpartnerszuid
drukpartnerszuid.nl

Schrijven of illustreren voor *Babel*?
Babel heeft regelmatig plaats voor nieuw schrijftalent, fotografen en illustratoren. Mail ons je cv en recent werk.

Vind ons leuk
f i t

www.babelmagazine.nl

Zie ons archief in op de UvA-website van *Babel*.
Je vindt ons in de A-Z lijst van je opleiding.

Zwart tussen mijn tanden

we kunnen tegen elkaar liegen
omdat we van elkaar houden

ik weet hoe de bloem
in jouw auto het steeltje verloor

en als losse blaadjes
zit vastgeplakt op het dashboard

van haar gekregen
die wijn door haar neus drinkt

en daarom vaak bloedt daar

we kietelen elkaar graag
dat is ook waarom ik zo lachen moet

Tekst /// Annegreet Bos Beeld /// Dorota Dabrowska